

The Gleaner

Vol 16 (1980)

**Ν. Σ. Πίκκολος και Φοριέλ – και ένα αυτόγραφο
του Στέφανου Κανέλου**

Αλέξης Πολίτης

doi: [10.12681/er.329](https://doi.org/10.12681/er.329)

To cite this article:

Πολίτης Α. (1980). Ν. Σ. Πίκκολος και Φοριέλ – και ένα αυτόγραφο του Στέφανου Κανέλου. *The Gleaner*, 16, 1–27.
<https://doi.org/10.12681/er.329>

Ν. Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΙΕΛ
— και ένα αὐτόγραφο τοῦ Στέφανου Κανέλου —

Στὸ Παρίσι ὁ Πίκκολος φτάνει τὸν Ἰούλιο τοῦ 1818¹, λίγο ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβρη τοῦ ἴδιου χρόνου τὸν βρίσκουμε νὰ συγκατοικεῖ μετὸν Χριστόδουλο Κλονάρη². Ἐχει κιόλας κάποιον καλὸ ὄνομα στοὺς κύκλους τῶν λογίων· δάσκαλος στὸ Βουκουρέστι καὶ στὴ Χίο, συγγραφέας καὶ μεταφραστὴς θεατρικῶν ἔργων ποὺ παραστάθηκαν στὴν Ὁδησσό, ἀνταποκριτὴς στὸν Λόγιο Ἑρμῆ. Ὁμόγνωμος μετὴν κοραϊκὴ παράταξι, στὸ Παρίσι θὰ συνδεθεῖ στενὰ καὶ μετὸν ἴδιο τὸν Κοραῆ καὶ θὰ κερδίσει τὴν πολὺτιμη εὐνοιά του: τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1819 ἀντιγράφει γιὰ χάρις τοῦ ἕνα ἀπὸ τὰ «ἀνώνυμα» ἔργα τοῦ Κοραῆ³. Ἀργότερα ὁ Κοραῆς θὰ τὸν ἀναφέρει πολὺ τιμητικὰ, κι ἄλλωστε, μόλις ξέσπασε ἡ ἐπανάσταση, θὰ συνεργαστοῦν στενὰ στὴν πολιτικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ στιγμὴ⁴.

Ἐκτὸς τῶν κύκλων τοῦ Κοραῆ, ἡ γνωριμία μετὸν Fauriel ἦταν εὐκο-

1. Γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Ἰ. Ρώτα, 9 Ἰουλίου 1818, βλ. Ἐμ. Κοραῆ, *Ἐπιστολαὶ* ἔκδ. Ν. Δαμαλά, τ. Γ' Ἀθήνα 1885, 84. Πβ. καὶ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1818, 681-2, καὶ Ἐμμ. Ν. Φραγκίστος, *Τὰ Ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ, Εὐρετήρια, Β'*, *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, Ἀθήνα 1976, 258.

2. Γράμμα τοῦ Χρ. Κλονάρη πρὸς τὸν Γ. Πραϊδῆ, 20 Ὀκτωβρίου 1818, βλ. Μάνθος Οἰκονόμος, «Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Χρ. Κλονάρη πρὸς τὸν Γ. Πραϊδῆ», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 15 (1966) 248.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ «*Διατριβὴ αὐτοσχέδιος περὶ τοῦ περιβοήτου δόγματος... νόμου καλοῦ, νόμου κακῶν*», 1818, ποὺ παρὰ τὴν ἐνδειξὴ «Λειψία» τυπώθηκε στὴ Βιέννη. Πβ. Α. Κοραῆ, *Ἐπιστολαὶ* ὅ.π., 108.

4. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Πίκκολου βλ. πρόχειρα Ἐμμ. Πρωτοψάλτης, «Ὁ Ν. Πίκκολος», *Ἀθηνᾶ* 68 (1965) 81-114, καὶ Tatjana E. Kirkova, «N. S. Piccolos, Sa vie et son œuvre», *Bulgarian Historical Review*, (1977/3) 18-37, ἔπου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές. Σημειῶνω πῶς ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ τὰ ἔχει ἐντοπίσει ὁ Μ. Ibrovac, *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe*, Παρίσι (Didier) 1966. Ὅσο γιὰ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Ν. Kolev, «La collaboration entre Dr Nicolas S. Piccolos et Claude Fauriel», *Études Balkaniques*, 14 (1978/2) 114-123, ἀποτελεῖ ἀπλή ἀναπαραγωγὴ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ibrovac.

λη: ἄν ὁ ἴδιος ὁ σοφὸς γέρων δὲν εἶχε πιὰ προσωπικὲς ἐπαφὲς μὲ τὸν γάλλο φιλέλληνα, οἱ διάυλοι ἀνάμεσά τους ἦταν ἀρκετοί. Οἱ Didot πρῶτα, ὁ κύκλος τῶν Ἰδεολόγων ἔπειτα, ὁ J. A. Buchon καὶ ὁ γραμματικὸς τοῦ Χρ. Κλονάρης τέλος, γιὰ νὰ μνημονεύσω τοὺς πιὸ πιθανοὺς⁵. Ποιὸ ἀκριβῶς κανάλι τὸν ἔνωσε μὲ τὸν Φοριέλ, δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ τὸ ἐξακριβώσω· οὔτε καὶ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία: πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης.

Ἔτσι μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πίκκολος, ὁ Φοριέλ, «μετὰ τὴν ἐκρηξὴν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου, ἐσπούδασεν ἀμέσως νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων»⁶. Καὶ δάσκαλός του σ' αὐτὰ τὰ μαθήματα ἦταν ὁ Πίκκολος.

Στὴ «συλλογὴ Fauriel» τοῦ Institut de France⁷ σώζονται τρία φύλλα γραμμένα δίχως ἄλλο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πίκκολου. Πρόκειται γιὰ μαθήματα νεοελληνικῆς γραμματικῆς· δίνονται παραδείγματα κλίσεως οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων, γιὰ ἄνθρωπο ποὺ γνωρίζει τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Σὲ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀναγράφονται πλάι πλάι καὶ οἱ δύο τύποι, ὁ ἀρχαῖος ἢ ἑλληνικὸς (forme ancienne ou hellénique) καὶ ὁ σύγχρονος (forme moderne). Ὑστερα ἀπὸ τὸ κάθε παράδειγμα, ἢ μερικὲς φορὲς πιὸ πρῖν, σὰν εἰσαγωγὴ, δίνεται ἓνας σύντομος σχολιασμός, μιλητός. Ἐχομε δηλαδὴ ἐδῶ ἓνα μᾶλλον ἐντατικὸ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, μάθημα· σὲ ἄλλα μαθήματα θὰ ἐρχόταν ἡ κλίση τῶν ρημάτων καὶ ὅ,τι ἄλλο.

Ὁ Φοριέλ δὲν ἦταν ὁ μοναδικὸς μαθητὴς τοῦ Πίκκολου· ἀπὸ ἓνα σύντομο, ἀχρονολόγητο (ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ 1821), δελτάριο μαθαίνουμε, κοντὰ σὲ κάποιες ἄλλες λεπτομέρειες σχετικὲς, πῶς τὰ ἴδια μαθήματα τὰ παρακολουθοῦσαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Augustin καὶ Amedée Thierry, στενοὶ οἰκεῖοι τοῦ Φοριέλ, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα τὰ χρόνια⁸.

5. Πρόσφατα διερευνήθηκαν συστηματικὰ οἱ σχέσεις τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Daupou· βλ. Φ. Η. Ἡλιοῦ, «Στὴν τροχιά τῶν Ἰδεολόγων, Κοραῆς-Daupou-Φουρνάρ-κης», *Χιακὰ Χρονικά* 10 (1978) 36-68. Γιὰ τίς σχέσεις Κοραῆ-Φοριέλ, βλ. Ἄλ. Πολίτης, «Κοραῆς καὶ Φοριέλ», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974) 264-295.

6. Νεκρολογία τοῦ Φοριέλ ἀπὸ τὸν Πίκκολο, δημοσιευμένη ἀνώνυμα στὴν ἐφημ. *Ἑλπίς*, 28 Αὐγούστου 1844, ἀρ. 165. Βλ. καὶ ἐδῶ, σ. 23-26.

7. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2365, φ. 360-362. Πρόκειται γιὰ ἓνα δίφυλλο καὶ ἓνα μονόφυλλο, διαστ. 0,19×0,30· ὑδατόσημο μὲ τὸ ἔτος 1818. Τὰ φ. αὐτὰ βρίσκονται μικροφωτογραφημένα σὲ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. Π.β. καὶ, Ἀλέξης Πολίτης, *Κατάλοια Fauriel καὶ Brunet de Presle*, Ἀναλυτικὸς Κατάλογος. Ἀθήνα 1980, 55.

8. Βλ. Α. Augustin-Thierry, *Augustin Thierry d'après sa correspondance et ses papiers de famille*, Παρίσι (Plon), 1922, 74. Δυστυχῶς ἡ μοναδικὴ αὐτὴ

1

Ἄ Ν.Σ. Πίκκολος στὸν Fauriel⁹

[1821:]

Κύριε Φωριέλ!

Ἐπειδὴ εἶμαι προσκαλεσμένος νὰ ὑπάγω αὐριον εἰς τινὸς φίλου κατοικίαν, θέλομεν συνέλθει ἀπόψε ἀντὶ αὐριον, ἂν τίποτε δὲν σᾶς ἐμποδίξῃ. Ἐπρόλαβα ἤδη περὶ τούτου τοὺς ἀδελφούς *Thierry*.

Λάβετε τὴν ἱστορίαν τοῦ Σουλίου καὶ ἐν σάλπισμα πολεμιστήριον.

ἘΥγιαίνετε.

Ν. Πίκκολος

Παρασκευῇ.

Ἄ Οἱβρονας, πὺ πρῶτοχρησιμοποίησε αὐτὸ τὸ δελτάριο, μεταφράζει τὸ «λάβετε» ὡς «recevez». Πιστεύω πὺς θὰ πρέπει νὰ τὸ ἐνοήσουμε μὲ τὴ σημασία τοῦ «νὰ ἔχετε μαζί σας». Ὑστερα ἀπὸ τὰ πρῶτα γραμματικὰ μαθήματα θὰ προχώρησαν σὲ ἀνάγνωσι κειμένων· δύσκολα θὰ μπορούσαν νὰ βρεθοῦν πιὸ πρόσφορα ἀπὸ τὸν Περραιβὸ καὶ τὸν Κοραή. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Σουλίου», σχετικὰ τελευταῖα ἀνατυπωμένη (1815), καὶ μεταφρασμένη στὰ ἰταλικὰ τὸ 1819, ἦταν τὸ μόνον ἱστορικὸ βιβλίον γιὰ τὰ πρόσφατα πολεμικὰ γεγονότα. Τὸ «Σάλπισμα Πολεμιστήριον», ἐκδομένο καὶ πάλι τὸ 1821, κυκλοφοροῦσε καὶ στὴ γαλλικῇ μετάφρασι τοῦ *Guerrier de Dumast*, τυπωμένη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1821. Μέσα στὸ μαχητικὸ πνεῦμα τῆς ἐπανάστασι καὶ τὰ δύο, εὐκολόβρετα στὴν ἀγορά, καὶ μὲ τὸ πρόσθετον πλεονέκτημα μιᾶς μετάφρασι σὲ δυτικοευρωπαϊκῇ γλώσσῃ, ἀποτελοῦσαν πρῶτης τάξεως ἐγχειρίδια γιὰ τοὺς τρεῖς γάλλους ἱστορικούς.

Στὰ τέλη τοῦ 1821 ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 1822, ὁ Φωριέλ συνέλαβε τὴν ἰδέαν μιᾶς ἐκδοσι τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὅταν, τὸν Μάρτιον τοῦ 1823 κυκλοφόρησε τὴν «ἀγγελίαν» τοῦ βιβλίου, σημείωνε πὺς αὐτὸ τὸ ἔργον ἦταν «εἰδικὰ προορισμένο νὰ χρησιμεύει ὡς κλασικὸν

—ὅσο ξέρω— βιογραφία γιὰ τοὺς *Thierry* δὲν παρέχει στοιχεῖα γιὰ τὴ φιλελληνικὴ δράση τους, πὺς θὰ τὴν συναντήσουμε καὶ παρακάτω.

9. Institut de France, συλλογὴ *Fauriel*, φακ. 2327 ἀρ. 333. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, *Κατάλοπος Fauriel*. . . , 56. Δίφυλλον 20 × 0,13· διπλωμένο στὰ τρία, ὕδατόσημον ἀχιβάδα καὶ ἀπὸ κάτω τὰ γράμματα LAJE. Ἐνδειξὴ παραλήπτη: *Pour Monsieur Fauriel*. Πρωτομνημονεύεται, χωρὶς καμία ἐνδειξὴ, ἀπὸ τοὺς *Paul* καὶ *Victor Glachant*, *Lettres à Fauriel*, Παρίσι 1902, σ. 36, ὕποσ. Χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν *M. Ibrouac*, *Claude Fauriel*, κλπ. ὁ.π., 126, ἀποσπασματικὰ καὶ μὲ κάποιες παρανοήσεις.

βιβλίο για τὴ μελέτη τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς γλώσσας»¹⁰. Νὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ Φοριέλ ἀκριβῶς τὰ δικά του μαθήματα; Ὅπως καὶ νὰ εἶχε τὸ πράγμα, ὁ Πίκκολος στάθηκε καὶ στὴ συλλογὴ τοῦ ὕλικου πρόθυμος συμπαραστάτης του: «Ὁ ἀρχικὸς πυρήνας τῶν ποιημάτων ποὺ ἀποτελέσαν τὴ συλλογὴ αὐτὴ, προέρχεται ἀπὸ τὸν διάσημο γιατρὸ Κοραή, ποὺ τὰ εἶχε χαρίσει στὸν κ. Κλονάρη ἀπὸ αὐτὸν πῆρα ἀντίγραφα μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ κ. Πίκκολου, καθηγητῆ τώρα στὴν Κέρκυρα», ἔγραφε στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεώς του ὁ Φοριέλ¹¹. Ἀλλὰ ὁ ρόλος τοῦ Πίκκολου στάθηκε πιὸ οὐσιαστικὸς ἀπ' ὅσο ἀφήνουν νὰ διαφαίνεται τὰ εὐγενικὰ αὐτὰ λόγια.

Δὲν ξέρω ἂν ἡ κατοπινότερη (1845) μαρτυρία τοῦ Sainte Beuve, πὼς ἀπὸ τὸν Πίκκολο καὶ τὸν Μουστοξύδη πρωτοάκουσε ὁ Φοριέλ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, στηρίζεται σὲ κάποια συγκεκριμένη γνώση¹². Πιὸ σίγουροι εἴμαστε γιὰ κάτι τὸ παραπλήσιο, μολοντί μᾶς λείπουν κι ἐδῶ οἱ ἐξωτερικὲς, οἱ σαφεῖς δηλαδή, μαρτυρίες:μποροῦμε ὅμως νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ χέρι τοῦ Πίκκολου σὲ ὀρισμένα τετράδια δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ εἶχε στὰ χέρια του ὁ Φοριέλ. Στὸ πρῶτο χρονολογικὰ —πιθανότατα— τετράδιο¹³, ὁ Πίκκολος προσθέτει παραλλαγές στίχων, διορθώνει λέξεις, σχολιάζει. Στάθηκε δηλαδή πολὺ κοντὰ στὸν Φοριέλ κατὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, σύμβουλος καὶ βοηθός του. Ἴσως νὰ ἔχουμε κι ἐδῶ ἓνα εἶδος «μαθήματος» νεοελληνικῆς. Ἡ ἴδια περίπου βοήθεια, πιὸ περιορισμένη σὲ ἔκταση, διακρίνεται καὶ στὰ δύο ἀντίγραφα ποὺ ἔκανε ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐ-

10. Ἡ «Ἀγγελία» ἀνατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ibrovac, ὁ.π., 669-671. Πβ. καὶ C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce Moderne*, 1, Παρίσι 1824, σ. II.

11. Fauriel, *Chants*, ὁ.π., σ. II.

12. Sainte Beuve, "Historiens modernes de la France. M. Fauriel", *Revue des Deux Mondes*, 10 (1845) 949. Πβ. πρόχειρα, τοῦ ἴδιου, *Portraits Contemporaines*, 4, Παρίσι 1871, 229. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Ibrovac, ὁ.π., 126 —καὶ ἀκολουθώντας τον, ὁ Kolev, ὁ.π., 120— χρεώνει τὸν Πίκκολο μὲ μιὰ ἐπαφή μὲ τὸν ἄλλο γάλλο συλλέκτη de Marcellus: σημειώνει πὼς ὁ τελευταῖος παραπονεῖται στὸν πρόλογό του ὅτι ὁ Πίκκολος τοῦ ἀνακοίνωσε τὰ ἴδια τραγούδια ποὺ εἶχε κοινοποιήσει καὶ στὸν Φοριέλ. Ὁ Marcellus ὅμως, στὸ *Chants du Peuple en Grèce*, I, Παρίσι 1851, σ. VIII τοῦ προλόγου, ἀναφέρεται γι' αὐτὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ζήτημα στὸν Ambroise-Firmin Didot, καὶ πουθενά, ὅσο ξέρω, δὲν μνημονεύει τὸν Πίκκολο.

13. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2335, φ. 1408-1427. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel...*, 16-17.

τὸ τετράδιον ὁ Φοριέλ¹⁴. Ὁ Πίκκολος ξαναδιαβάζει τὰ κείμενα, καὶ κάνει τὶς παρατηρήσεις του.

* * *

Στις ἀρχὲς τοῦ 1822 ὁ Πίκκολος εἶχε πιά ἀποφασίσει νὰ περάσει στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Κοντὰ στὸ γενικότερο κλίμα, θὰ ἦταν βέβαια καὶ οἱ προτροπὲς τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε πολὺ χρήσιμη τὴν παρουσία τοῦ Πίκκολου στὴν Ἑλλάδα¹⁵. Ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο ἔρχεται σὲ συνεννόησης μὲ τὸν φίλο του Στέφανο Κανέλο, πού βρισκόταν στὴν Χαϊδελεβέργη τότε, ὥστε νὰ ξεκινήσουν μαζὶ ἀπὸ τὸ Παρίσι¹⁶. Παρὰ τὶς ἀρνητικὲς προτροπὲς τοῦ Κ. Πολυχρονιάδη ἀπὸ τὴν Πίζα¹⁷, ὁ Πίκκολος παίρνει τὴν ἀπόφαση, καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1822 εἶναι πιά ἔτοιμος. Τὶς τελευταῖες στιγμὲς, 5 Ἰουνίου, ὁ Κοραῆς τοῦ γράφει τὶς ὑποθήκες του· ἓνα μακρὺ, μεστὸ παραινετικὸ γράμμα, ἔτσι πὺ μόνον ἐκεῖνος ἤξερε νὰ γράφει, καὶ ὁ Πίκκολος τοῦ ἀπαντᾷ συγκινημένος ἀμέσως τὴν ἄλλη μέρα¹⁸. Στις 8 Ἰουνίου ὑπογράφει τὸν πρόλογο τῶν διηγημάτων τοῦ Bernardin de Saint Pierre πὺ εἶχε μεταφράσει —κι ὅπου τὸν εἶχε βοηθήσει ὁ Φοριέλ, ὅπως θὰ δοῦμε— καὶ ἀφήνει τὸ χειρόγραφο στὸν Διδότο. Πότε ἀκριβῶς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ Παρίσι δὲν τὸ πιστοποιῶ, ἀλλὰ στις 27 Ἰουνίου 1822 βρίσκεται στὴ Μασσαλία κι ἐτοιμάζεται νὰ σαλπάρει· θὰ ξεκινήσει μιὰ ἢ δυὸ μέρες ἀργότερα, μαζὶ μὲ τὸν Στέφανο Κανέλο.

Ἐνθουσιασμένους ἀπὸ τὶς προοπτικὲς πὺ ἀνοίγονται, γράφει ἓνα σχετικὸ μὲ τὴ στιγμὴ ποίημα, πὺ τὸ στέλνει σὰν ἐπιστολὴ στὸν Φοριέλ, μαζὶ μὲ ἓνα ἀνέκδοτο —τότε— ποίημα τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου.

14. Βιβλιοθήκη Victor Cousin à la Sorbonne, φακ. 195, φ. 15-30 καὶ 35-50. Πβ. Ἀλ. Πολίτης, ὅ.π., 58-59.

15. Γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Παντολ. Βλαστό, 7 Αὐγούστου 1821, βλ. Α. Κοραῆ, Ἐπιστολαί, ὅ.π., τ. Δ' Ἀθήνα 1886, 776-777.

16. Βλ. τὸ ὑστερόγραφο τοῦ πρώτου γράμματος τοῦ Στ. Κανέλου πρὸς τὸν Κ. Iken Iken, *Leukothea*, I, Λιψία 1825, 11-12. Πβ. καὶ T.E. Kirkova, «Le départ de N.S. Piccolos pour la Grèce», στὸ *Dr. Nicolas S. Piccolos, Études et Documents Inédits*, Σόφια 1968, 366.

17. Βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, Α', Ἀθήνα 1963, 132-133.

18. Βλ. Κ. Κοντογιάννη, «Ἐπιστολαὶ Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆ», *Χιακὰ Χρονικά* 5 (1923) 46-51. Ἡ μελέτη τοῦ Ivan Dujcev, «Témoignage sur les rapports entre Ad. Korais et N.S. Piccolos», Ἀθηνα 73-74 (1972-73) 819-828, ἀπλῶς ἀναδημοσιεύει αὐτὰ τὰ γράμματα.

Ν.Σ. Πίκκολος (Μασσαλία) πρὸς C. Fauriel (Παρίσι) ¹⁹ 27 Ἰουνίου 1822.

N. Π.

Ἐποχαιρετισμὸς εἰς τὴν Γαλίαν

27 Ἰουνίου, 1822.

Ὁ Ζέφυρος σορίζει

Ἡ θάλασσα γογγύζει,

Ἐπιλώνει τὸ καράβι τὰ ἄσπρα του περὰ.

«Πατρίδ' ἂν ἀγαπάτε,

»Γρακοί! φωνάζ', ἐλάτε,

»Ἐλάτε νὰ σᾶς φέρω ἔς τῆς Ὑδρας τὰ νερά.

»Καὶ σεῖς, ὦ παῖδες Γάλλων

»Ἐκείνων τῶν μεγάλων

»Ἡριδανοῦ καὶ Ἰστρου καὶ Νείλου νικητῶν!

»Σ τὸν Μαραθῶν' ἐλάτε,

»Νὰ χύσετε δρῦα

»Ἀγγλων καὶ Τούρκων αἷμα, ἐπίσης μισητόν.»

Γάλλοι, Γραικοὶ δακρύουν,

φιλοῦνται καὶ ὀμνῶν

Εἰς τῶν τριῶν χρωμάτων τὴν ἄτρομον Θεὰν

Τυράννου ν' ἀφανίσουν,

Σελήνην νὰ κρημίσουν,

Λοιμοῦ καὶ ἀνομίας μητέρα βδελυράν.

Οἱ Ζέφυροι σορίζουν,

Τὰ κύματα βοῶν,

Τὴν Μασσαλίαν φεύγει τὸ πλοῖον ὡς πτηνόν...

19. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195, φ. 49. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel...*, 59. Δίφυλλο ἐπιστολῆς, διαστ. 0,125×0,203. Τὸ ποίημα τοῦ Πίκκολου τὸ καθαρογράφη ὁ Φοριέλ, ὁ.π., φ. 64-66. Πβ. καὶ Ν.Σ. Πίκκολος, *Φιλομοσύνη Πάρεργα*, Παρίσι 1838, 59, ὅπου δημοσιεύεται κάπως παραλλαγμένη ἡ τελευταία στροφή. Ὅσο γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Χριστόπουλου (ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ πῶς ὁ Κανέλος ὑπῆρξε ὁ ἐπιμελητὴς τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1811), εἶναι ἡ «Προσταγή», ποῦ πρωτοεκδόθηκε τὸ 1833. Σημειῶνω τὶς διαφορὰς τοῦ χφ.: Στρ. 2, στ. 2· Ρωτᾶτε [ἀρχικὰ εἶχε: ὅταν περνᾶτε ποῦ διαγράφηκε]. στρ. 4, στ. 1· Χρυσὴ Θεά. στ. 2· τῆς δυτικῆς μας τῆς στ. 4· αὐτοῦ τοῦ Καταστένου. Ὁ Φοριέλ καθαρογράφησε καὶ αὐτὸ τὸ ποίημα, ὁ.π., φ. 63.

Πότε νὰ προσκυνήσω,
 Ἑλλάς! καὶ νὰ φιλήσω
 Τὴν γῆν σου ποτισμένην μὲ αἵματα Τουρκῶν!
 Ἄρά γε τελευταῖον,
 Τώρα καὶ ὄχι πλέον,
 Γαλλία! Τὰ βοννά σου θωροῦ καὶ προσφωνῶ;
 Ὅσον τὸν κόλπον τῆς πατρίδος
 Μὲ πτέρυγας ἐλπίδος
 Ὁ ζῆλος μ' ἀναρπάζει, καὶ πάλιν σὲ πονῶ!
 Πατρίδα στερημένους
 Πικροὺς καὶ λυπημένους
 Μ' ἀγκάλας μᾶς ἐδέχθης, Γαλλία! μητρικᾶς.
 Μὲ πνεῦμ' ἐλευθερίας
 Τὸ γάλα τῆς παιδείας
 Ἐκένωσες ἀφθόνως ἔς Ἑλλήνων τὰς ψυχάς.
 Σὺ ἔλαχες τὰ δῶρα,
 ὦ τῶν ἡρώων χώρα!
 Ὅσα τὸ πρῶτον ἀνθοῦσαν ἔς τὴν Ἑλληνίδα γῆν.
 Κόρινθος καὶ Ἀθῆναι
 Ὅσον τοὺς Παρισίους εἶναι
 Ἑλλάδος κληρονόμον σὲ βλέπω καὶ ἀδελφῆν.
 Εἶθε ἀναστημένη
 Ὅμοια σου νὰ γένη
 Πλὴν γένος Πεισιστράτου ποτὲ νὰ μὴ δεχθῆ!
 Νὰ τύχη Λαφαῦεττας
 Καρνότους, Κονδορκέτας,
 Βοναπαρτῶν δὲ χρεῖαν ποτὲ μὴν αἰσθανθῆ!
 Καὶ κάμποι Ὀλυμπίας,
 Καὶ τέμπη Θεσσαλίας
 Τὰ Βεραγγέρον τότε θέλουν ἀντιφωνεῖ.
 Τότε Γραικοὶ καὶ Γάλλοι
 Συμφώνως θέλουν ψάλλει·
 «Στὰ τέκνα τῆς Γαλλίας παντοτινὴ τιμὴ(1)!
 »Μὲ Γάλλους συμμαχίαν
 »Συστήσατε ἁγίαν,
 »Ἀπόγονοι Ἑλλήνων, βαρβάρων νικηταί!

»Φιλίαν τραγουδεῖτε
 »Καὶ ᾽ς τὸν χορὸν πλεχθῆτε
 «Μὲ παῖδας τῶν Τευτόνων, μὲ Βρεττανοὺς ποτέ(2).»
 Ζῆθι λαμπρὰ Γαλλία,
 Σεμνὴ Μουσῶν ἑστία,
 ᾽Αγάπημα Χαρίτων, καὶ ὀφθαλμὲ τῆς γῆς!
 ᾽Οσον ἀνδρειωμένη,
 Σοφὴ καὶ δοξασμένη,
 ᾽Αμποτε κ' ἐλευθέρῃ, νὰ ἦσαι κ' εὐτυγχῆς!!!

1. *Honneur aux enfants de la France!*

2. *La Sainte alliance des peuples. N. B. Mieux avisé, l'Anacréon de la gloire Française en aurait exclus les Anglais*²⁰.

στροφή 7, στ. 3: ἀρχικά: ὄσοι ποτὲ ἀνθοῦσαν κλπ.

Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς προσθέτει, σὰν ὑστερόγραφο:

«Βλέπεις, φίλε *Fauriel*, ὅτι δὲν ἀμελῶ τὰ τραγούδια. Ἐλπίζω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ σὲ στείλω πολλὰ καὶ καλῆτερα πολὺ ἀπὸ τὰ παρόντα. ᾽Ενας Ὑδροαῖος μὲ εἶπεν ἐδῶ ὅτι οἱ κλέφταις ὄσον περισσοτέρους Τούρκους σκοτώνουν, τόσον καλῆτερα τραγουδοῦν. *Εὐτόχει!*»

Στὸ ἴδιο ἀρχεῖο βρέθηκε κι ἓνα ἀνάλογο γράμμα ποὺ ἔστειλε ὁ συναξαριδιώτης τοῦ Πίκκολου, ὁ Στέφανος Κανέλος, πρὸς ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφοὺς *Thierry*.

3

Στέφανος Κανέλος (Μασσαλία) πρὸς *Thierry* (Παρίσι)²¹ 28 Ἰουνίου 1822.

Πρὸς τὸν εὐγενῆ *Thierry*, τὸν θαυμάσαντα διὰ τὴν τύχην τῆς δυστυχούς καὶ γενναίας Ἑλλάδος, πρὸς ἐνδειξιν χρεωστομένου σέβας.

Στέφανος Κανέλος

20. Ἡ πρώτη παραπομπὴ ἀναφέρεται στὴν ἐπιμέτρησιν τοῦ ποιήματος τοῦ *Béranger* "Les enfants de la France". Ἡ δευτέρα στὸ ποιήμα του "La Sainte Alliance de Peuples", ποὺ τραγουδήθηκε τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1818 μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀποχώρησης τῶν ξένων στρατευμάτων ἀπὸ τὴν Γαλλία, καὶ ὅπου λέγονται τὰ ἑξῆς:

J'ai vu la Paix descendre sur la terre

.....
 "Ah! disait-elle, égaux par la vaillance,
 Français, Anglais, Belge, Russe ou Germain,
 Peuples, formez une Sainte-Alliance
 et donnez-vous la main".

21. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195 φ. 56. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, *δ.π.*, 60. Δίφυλλο ἐπιστολῆς, διαστ. 0,124 × 0,196. Δημοσιεύω ὀλόκληρα τὰ κείμενα

Σκοπὸς κατὰ τὸ *Friesch auf! Mein Volk*. Τοῦ ἀθάνατον πατριώτου *Koerner**

Παιδιά Ἑλλήνων! Τί καρτερεῖτε;
 Τῷ ἄρματα πιάστε! Ἦρθ' ὁ καιρὸς.
 Στους ξένους τόπους ὡς πότε ἀγοεῖτε;
 Τρέξετε ἑλάτε, ὄλ' ἐνωθήτε!
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἶν' ἱερός.

Ἡ μόν' ἐλπίδα, καὶ σωτηρία
 Εἶν' τὸ τουφέκι, καὶ τὸ σπαθί.
 Μ' αὐτὰ θὰ νά ῥθ' ἢ ἐλευθερία,
 Κ' ἢ εὐνομία θὰ στηριχθῆ.

Ὁ πόλεμός μας δὲν ὁμοιάζει
 Μὲ βασιλέων δοξομανῶν,
 Θεὸς καὶ φύσις μᾶς τὸ προστάζει,
 . . . Τὸ Εὐαγγέλιον μᾶς φωνάζει
 Κατὰ βαρβάρων Ἀραρηῶν.
 Νόμους, καὶ ἦθη, καὶ τὴν τιμὴ μας,
 Ζωὴν καὶ πίστιν καὶ ἀρετὴ
 Μᾶς τὰ ἀρπάξαν οἱ τύραννοί μας
 Οἱ αἰμοβόροι! οἱ μισητοί!

Γραικοὶ γενναῖοι! τὰ βλέμματά σας
 Τί τὰ γρονᾶτε πρὸς τὸν βορηᾶ;

Εἰς τὴν ὀμόπιστη γειτονιά σας

Ἀναισθησία γιὰ τὰ δεινά σας!

Κοιμᾶτ' ὁ θρόνος πολλὰ βαρῶ!

Ἐκεῖν' οἱ ἄσπλαγχοὶ Ἰνδιάνοι
 ποῦ τὴν Εὐρώπῃ καταπατοῦν,

Ὅλους ἐμάγευσαν τοὺς Μονάρχαις,
 Κ' εἰς τὰ κακά μας ἀναισθητοῦν.

Ἄν ὅσοι χώραν ἔσ' τοὺς θρόνους ἔχουν,

Ὡς λυσσασμένοι, τουρκομανεῖς,

Τὸ μισοφέγγαρο τὸ συντρέχουν

Μ' ἄγριο πείσμα μᾶς κατατρέχουν

να, ἂν καὶ τὸ πρῶτο εἶναι γνωστό· προσφέρει ὡστόσο —ἐκτός ἀπὸ τὴν ἄμεση μαρτυρία γιὰ τὴν πατρότητά του— τὴν «αὐθεντικότερη» μορφή, ἀφοῦ εἶναι αὐτόγραφο. Πρωτοδημοσιεύτηκε, ἀνώνυμα, ἀπὸ τὸν Th. Kind, στὴν *Eunomia*, III. Grimma 1827, 32-36 καὶ 74, ὅμως μὲ μιὰ στροφὴ (τὴν 5η) καὶ ἕναν στίχο λιγότερο, καὶ κάποιες ἄλλες μικροδιαφορές.

Μὴ φοβηθῆτε ποσῶς κανεῖς!
 Ἡ νίκη εἶναι στὴν θέλησίν μας
 Θὰ νὰ συντριψομεν τὸν ζυγόν!
 Ἄν βάλουμ' ὅλοι τὴν δύναμίν μας,
 Καὶ τὴν δμόνοιαν ὀδηγόν.

Κλεῖσ' τ' ἀγοαστήρια· τ' ἀλέτρι σπάσε·
 Ἄφσε ταῖς Μούσαις, καὶ τὸν Ἑρμῆ·
 Γραικὸς ἂν εἶσαι; πέταξε! φθάσε!
 Τὴν σπάθην ζώσου! μὴν προσκολλᾶσαι
 Εἰς ξένην δόξαν, καὶ εἰς τιμὴ!
 Κλαυθμοὶ παρθένων, παιδιῶν ἀθώων
 Ἵσ τὸν κόσμον ὅλον ἀντιλαλοῦν·
 Εἰς τὴν πατρίδα δαφνῶν, κ' ἠρώων·
 Ἵσ ἀθανασίαν σὲ προσκαλοῦν!

Γραικοί! σηκῶτε! οἱ Τοῦρκοι σφάζουν!
 Μᾶς ἀλυσόουν καὶ μᾶς πουλοῦν
 Λυσοῦν, μουγγρίζουν, θάνατον βράζουν,
 Ξεσχίζουν, καίγουν, τὸ πᾶν ρημάζουν,
 Ἵσ τὰ αἵματά μας παντοῦ κυλοῦν.
 Ἄδέλφια ὅποιος μέσ' Ἵσ τὴν καρδιά του
 Αἰσθάνετ' αἷμα ἑλληνικόν,
 Ἄς ἔρθ', ἄς τρέξῃ μὲ τ' ἄρματά του
 νὰ χύσῃ αἷμα ὀσμανικόν!

Αἷμα τυράννων τῶν ἀφρισμένων
 Χριστιανομάχων τῶν φονικῶν·
 Θεοῦ καὶ νόμων ἀγριωμένων
 Ἐχθρῶν ἀσπόνδων, καὶ λυσσασμένων·
 Αἷμα θηρίων· αἷμα Τουρκῶν
 Χύσετ' ἀδέλφια! ἐκδικηθῆτε!
 Ἐκδικηθῆτε! Ἐρθ' ὁ καιρὸς!
 Εἰς τὴν πατρίδα ὄλ' ἐνωθῆτε,
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἶν' ἱερός!

* * *

Σκοπὸς τοῦ γνωστοῦ: Πᾶμε παιδιὰ τῆς πατρίδος

Γραικοὶ ὀρμᾶτε εἰς τοὺς τυράννους!
 Ἴδου τῆς δόξας ἦρθ' ὁ καιρὸς!

ὦς πότε σκλάβοι στοὺς Μουσουλμάνους;
 Ἄς λάμπῃ ἡ πίστι, καὶ ὁ σταυρός!
 Παντοῦ οἱ Τοῦρκοι, οἱ λυσσασμένοι
 Καταξεσχίζον τὸς χριστιανούς
 Δὲν θὲ ν' ἀφήσουν Γραικὸς νὰ μένη
 Θὲ νὰ μᾶς χάσουνε ὄλοννούς.
 Εἰς τ' ἄρματα Γραικοί! δρῶντε στὸν ἐχθρόν!
 Ἄς τρέξη τουρκικὸν αἷμα τὸ βρωμερόν!
 Ταῖς θνηγατέραις, ταῖς σύζυγαῖς σας
 ταῖς πολυτίμηταις, καὶ πισταῖς
 Ταῖς πολυάκριβαις ἀδελφαῖς σας,
 Καὶ ταῖς μητέραις ταῖς σεβασταῖς
 Ταῖς ἀλυσόνον, ταῖς ἀτιμάζον,
 ταῖς βασανίζον πολλᾶ σκληρᾶ
 Ἐμπροστᾶ σταῖς κόραις ταῖς μάναις σφάζον
 Μὲ τουρκικὴν τους ἄκραν χαρά.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Θεὲ τοῦ κόσμου! δός μας ἀνδρείαν
 Δός μας ἀγάπην κ' ὕπακοήν!
 Χωρὶς πατρίδα, κ' ἐλευθερίαν
 Ποιὸς ὑποφέρει πληᾶ τὴν ζωὴν;
 Ταῖς ἐκκλησίαις μας ταῖς ῥημάζον,
 ταῖς βεβηλώνον καὶ ταῖς ὕγκρεμονῶν
 Τοὺς ἱερεῖς μας τοὺς κομματιάζον
 Τοὺς πατριάρχαις πνίγον κρεμονῶν.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Ποιὸς δὲν θυμᾶται, πῶς εἶσθ' Ἑλλήνων
 Τῶν ἀθανάτων κ' ἐσεῖς παιδιά;
 Ἀκολουθήστε λοιπὸν ἐκείνων
 Τὴν ἀφοβίαν, καὶ τὴν καρδιά!
 Τρακόσιοι μόνον τότε Σπαρτιάταις
 Ἐχάσαν πλῆθος Ἀσιανῶν
 Κ' ἐσεῖς νικάτε τοὺς Ἀσιάταις,
 Ἄν ζῆλον δείξετ' ἀληθινόν.
 Εἰς τ' ἄρματα κτλ...
 Παιδιά Ἑλλάδος ἄς ἐνωθοῦμε!
 Ἄς πολεμήσομε ἡρωϊκά!

Ἦ λυθροίαν ν' ἀξιοθοῦμε,
 Ἦ νά 'παιθάνουμ' ἑλληρικᾶ.
 Ὅρματε ὄλοι εἰς τοὺς βαρβάρους,
 Τοὺς λαγωνύχους καὶ τοὺς σκληρούς!
 Χτυπάτε! σφάζετε τοὺς Τατάρους,
 Τοὺς ἀντιχριστοὺς τοὺς βρωμερούς!
 Εἰς τ' ἄρματα κ.τ.λ. . .

*

Εὐτόχ' εὐτόχει Τιερῆ! Κατὰ κακῶν ἀνδρίζου!
 Τὴν εὐνομίαν κήρατὴν, πάντοτ' ὑπερασπίζου!

Μαρσὴλια 1822 Ἰουνίου 28.

Μᾶς εἶναι βέβαια γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ ἡ τοποθέτηση τῶν δύο φίλων σχετικὰ μὲ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης· συντάσσονται, μαζὶ μ' ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων ποὺ σπουδάζουν ἐκεῖ, στὸ πλευρὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση μᾶς φέρνει καὶ ἐτούτῃ ἡ διδυμὴ μαρτυρία. Πρῶτα ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες· Ὁ Φοριέλ, σύντροφος ἐκεῖνον τὸν καιρὸ τῆς χήρας τοῦ Condorcet, μετέχει στὸ χῶρο τῶν Ἰδεολόγων, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἀδελφοὶ Thierry· μάλιστα ὁ Augustin εἶχε περάσει πρόσφατα ἀπὸ τὸ πλάι τοῦ σοσιαλιστῆ Saint Simon: ἀν καὶ οἱ δρόμοι τοὺς εἶχαν χωρίσει ἀπὸ τὸ 1817, ὁ Augustin παρέμεινε στὸ φιλελεύθερο στρατόπεδο, ὑπηρετώντας το μὲ ἐπιμονή. Ἦταν ἀπὸ τοὺς κυριότερους συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ Censeur Européen ἕως ὅτου, τὸ 1820, ἡ λογοκρισία ἀπαγόρευε τὴν ἔκδοση τοῦ μαχητικοῦ ἐκείνου φύλλου²².

Ἦπειτα, αὐτὰ καθαυτὰ τὰ κείμενα. Χαρακτηριστικὴ ἐδῶ ἡ κοινὴ ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στὴν Ἀγγλία: «οἱ ἄσπλαχνοὶ Ἰνδιάρχεις, ποὺ τὴν Εὐρώπην καταπατοῦν». Οὐσιαστικοὶ νικητὲς οἱ Ἀγγλοὶ μετὰ τὸ 1814-15, εἶχαν ἐπιβάλλει τὴ θέλησή τους· τὸν Ἰούνιο τοῦ 1822 οἱ Τόρηδες βρισκόνταν στὸ ἀπόγειο τοῦ συντηρητισμοῦ τους, καὶ τὰ ἐσωτερικὰ τους προβλήματα δὲν τοὺς εἶχαν πειθαναγκάσει ἀκόμα στὰ κάποια φιλελεύθερα ἀνοίγματα τοῦ ὑπουργείου Κάνινγκ. Δεύτερο χαρακτηριστικὸ, κοινὸ καὶ πάλι, ἡ ἀπέχθεια γιὰ τοὺς μονάρχες· ρητὴ στὸν Κανέλο, ἔμμεση, ἀλλὰ πιὸ ἀνένδοτη στὸν Πίκκολο: ἀναφορὰ στὴν τρίχρωμη δημοκρατικὴ σημαία —τὴν «ἄτρομον θεᾶν»— ἀποκήρυξη τοῦ Βοναπάρτη

22. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Thierry βλ. A. Augustin-Thierry, *δ.π.*, 44-56.

(Βοναπάρτη, ὄχι Ναπολέοντα!) ὅμως μὲ ταυτόχρονη τιμὴ στὴν ἀριστερὰ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Στὸν Condorcet —«ἐλευθερίας ἀθλητῆ» θὰ τὸν ὀνομάσει ἄλλοῦ²³— στὸν Lafayette, καὶ —δειγμα ἀκραῖο— στὸν Lazare Carnot, τὸν βασιλοκτόνο, τὸν ἐξόριστο καὶ προγραμμαμένο ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀπὸ τὸ ἐπίσημο γαλλικὸ κράτος. Ἀκόμα, ἡ μνεῖα τοῦ Béranger, στὸν ὁποῖο ἡ δευτέρη συλλογὴ του, τὰ Chansons (1821), ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ παραθέματα, τοῦ εἶχε κοστῖσει κάποιους μῆνες στὴ φυλακῆ. Ἡ πρώτη αὐτῆ μαρτυρημένη διασταύρωση τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Βερανζέρο δὲν θὰ εἶναι καὶ ἡ μοναδική, ὅπως θὰ δοῦμε.

Τέλος ἡ μουσική. Ὁ Πίκκολος δὲν μᾶς δίνει στοιχεῖα —μολονότι «τραγούδια» θεωρεῖ κι αὐτὸς τὰ κείμενα πού στέλνει— ὅμως οἱ ἐνδείξεις τοῦ Κανέλου εἶναι ἄξιες κάποιου σχολιασμοῦ. Ὁ πρῶτος του θούριος τονίζεται πάνω σὲ τραγούδι τοῦ Theodor Koerner²⁴· συνδεόμαστε καὶ πάλι μὲ ἓνα ὄνομα τῆς, γερμανικῆς αὐτῆ τῆ φορά, δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς. Ὁ δεύτερος θούριος τραγουδιέται στὸ σκοπὸ τῆς Μασσαλιώτιδας, οἱ δυὸ μάλιστα πρῶτοι του στίχοι προσομοιάζουν πολὺ μὲ τοὺς ἀντίστοιχους γαλλικούς, ὅπως καὶ μὲ ἐκείνους τῆς ἄλλης ἐλληνικῆς Μασσαλιώτιδας «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων/ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἤλθεν»— τοῦ κύκλου τοῦ Ρήγα αὐτῆ.

«Βλέπεις, φίλε Fauriel, ὅτι δὲν λησμονῶ τὰ τραγούδια», κλπ. Ὅστόσο, εἴτε ὁ Φοριέλ δὲν εἶχε προχωρήσει ἀκόμα στὴ θεμελιώδη —καὶ ριζικὰ πρωτότυπη, τότε— διάκριση ἀνάμεσα σὲ «δημοτικά» τραγούδια καὶ σὲ «τραγούδια στὴ δημοτικὴ», εἴτε, τὸ πιθανότερο, ὁ Πίκκολος δὲν μποροῦσε νὰ ἐνοήσει ἀκόμα τὴ σύλληψη τοῦ παλιοῦ μαθητῆ του. Ἐτσι ἓνα δικό του τραγούδι κι ἓνα τοῦ Χριστόπουλου ἔρχονται σὰν πρῶτο δεῖγμα τῶν ὄσων σκόπευε νὰ στείλει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα: λογάριαζε, καθὼς φαίνεται, νὰ μαζέψει καὶ ἐπὶ τόπου τραγούδια.

Πάντως, πρωτύτερα, εἶχε προσφέρει στὸν Φοριέλ καὶ ἄλλα δικά του κομμάτια, πού ὁ Γάλλος τὰ δέχτηκε μὲ ἐνδιαφέρον: Τὸ ἐντυπο ποίημά του «Πρὸς τὸν ἰατρὸν Γ. Γλαράκην...» (1820) ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Λόγιο Ἐρμῆ, μιὰ μετάφρασή του ἀπὸ τὴ γαλλικὴ φευγαλέα ποίηση, τὸ «Pauvre feuille dessechée», τοῦ A. V. Arnauld²⁵, καθὼς καὶ ὁλό-

23. Σὲ ἐπίγραμμα πρὸς τιμὴν τοῦ Condorcet, δημοσιευμένο στὰ *Φιλομούσου Πάρεργα*, ὁ.π., 322.

24. Δὲν γνωρίζω τὴ μουσική, τὸ κείμενο ὅμως τοῦ Koerner, μὲ τὸν τίτλο «Aufruf», μαχητικὸς πατριωτικὸς καὶ δημοκρατικὸς ὕμνος, εἶναι χαρακτηριστικὸ. Βλ. Th. Koerner, *Sämmtliche Werke*, Λιψία, χ.χ., μονότομη ἐκδ. Reclam, 14.

25. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195. Πβ. Ἄλ. Πολίτης ὁ.π., 61

κληρο τὸ κείμενο τῆς διασκευασμένης μετάφρασης τοῦ Φιλοκτῆτη τοῦ Σοφοκλῆ²⁶. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τὰ μόνα δείγματα «νεοελληνικῆς ποιήσεως» ποὺ προσέφερε στὸν Φοριέλ· ἀλλὰ μόνον αὐτὰ πιστοποιοῦνται. Ἄς σημειώσουμε ἐπίσης πὼς καὶ σ' ἓνα ἀντίγραφο τοῦ θούριου «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων»²⁷, διαπιστώνουμε διορθώσεις καὶ παραλλαγές στὸ περιθώριο ἀπὸ τὸ χέρι του — πάντοτε μὲ τις ἐπιφυλάξεις μὲ τις ὁποῖες πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουμε τὸ τεκμήριό τῆς γραφῆς.

* *

Στὴν Ὑδρα ὁ Πίκκολος ἔφτασε κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου. Τὸν ὑποδέχτηκαν ἐπίσημα — τὸν εἶχε συστήσει ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς²⁸ — καὶ τὸν ὀνόμασαν ἐπίτιμο πολίτη τῆς Ὑδρας. Ἡ καλὴ αὐτὴ ἀρχὴ δὲν εἶχε, ὡστόσο, καὶ τὴν ἀνάλογη συνέχεια²⁹. Ἀκολουθώντας μιὰ μοίρα καθόλου μοναδική γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λόγιους ποὺ ἔσπευσαν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ὁ Πίκκολος σύντομα ἀπογοητεύθηκε, καὶ ἀποτραβήχτηκε ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἀγῶνα, στὰ Ἰόνια νησιά. Σὲ κάποια ἀπὸ τις περιπλανήσεις του στοὺς λίγους μῆνες ποὺ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα, ὁ Πίκκολος συναντήθηκε μὲ τὸν Edouard Grasset τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1822 στὸν Πόρο, ὅπου, in situ, τοῦ ἀπάγγειλε στίχους ἀπὸ τὴν τραγωδία του «Θάνατος τοῦ Δημοσθένους»³⁰: οἱ σχέσεις τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Grasset δὲν θὰ περιοριστοῦν, ὅπως θὰ δοῦμε, σ' αὐτὸ τὸ θεατρικὸ ἐπεισόδιο.

Τὸ Μάρτη τοῦ 1823, λοιπόν, ὁ Πίκκολος βρισκόταν στὸ Ἄργοστό-

καὶ 57. Τὸ ἔντυπο (Γ.Μ. 1259) βιβλιοδετημένο στὸ τέλος τοῦ φακέλλου, τὸ χφ, βλ. φ. 8, καθαρογραμμένο ἀπὸ τὸν Φοριέλ. Πβ. καὶ Φιλομούσου *Πάρεργα*, ὁ.π., 99. Σημειώνω τις διαφορὰς τοῦ χφ.: Στρ. 1, στ. 3-6· *Εἰς τὴν βαλανιδιά μου, / τὸ μόνον στήριγμά μου / ἐροῖχθη κεραυνός*. Στρ. 4, στ. 1-3· *Τί ἔχω νὰ ἐλλίσω / ἐκεῖ θὰ κατανητήσω / μ' ἀδέλφια μου πολλά*. στ. 6· καὶ *ρόδα πολλά*.

26. Institut de France, ὁ.π., φακ. 2336, φ. 330-368. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, ὁ.π., 44. Ἀπέναντι στὸ φ. 330 ἐπικολημένο ἰδιόγραφο σημείωμα τοῦ Πίκκολου. Βλ. τὸ σημείωμα καὶ τὸ κείμενο, Δημ. Σπάθης, «Ὁ Ἐπισκότης» τοῦ Σοφοκλῆ διασκευασμένος ἀπὸ τὸν Ν. Πίκκολο», *Ὁ Ἐραμιστής* 15 (1978/9) 265-320.

27. Βιβλιοθήκη V. Cousin, Σορβόνη, φακ. 195 φ. 57-59. Πβ. Ἄλ. Πολίτης, ὁ.π., 60. Τὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔντυπη παράδοση ποὺ παρέχει ὁ J. Hobhouse, *A Journey through Albania* κλπ., I, Λονδίνο 1813, 586. Οἱ διαφορετικὲς γραφὲς προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὴ παράδοση.

28. Γράμμα τοῦ Κοραῆ πρὸς Μανόλη Τομπάζη, 5 Ἰουνίου 1822· βλ. Α. Κοραῆ, *Ἐπιστολαί*, ὁ.π., 4, 821.

29. Βλ. πρόχειρα, Πρωτοψάλτης, *Ν. Πίκκολος*, ὁ.π., 93-102.

30. Ed. Grasset, *Souvenirs de la Grèce*, Παρίσι 1838, 104-106.

λι. Ἐκεῖ τὸν συνάντησε, ἄνεργο, ὁ Guilford καὶ τοῦ πρότεινε τὴν ἔδρα τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία³¹. Ὁ Πίκκολος δέχτηκε, πέ-
ρασε στὴν Κέρκυρα, ἀπὸ ὅπου στέλνει μὲ μιὰ εὐκαιρία τὶς εἰδήσεις του
στὸν Φοριέλ.

4

Ὁ Ν.Σ. Πίκκολος (Κέρκυρα) στὸν Fauriel (Παρίσι)³² 18 Ἰουλίου 1823.

Ἐν Κερκύρα, 6/18 Ἰουλίου 1823

Σοφώτατε φίλε!

*Μακαρίζω πολλὰ τὸν ἑαυτὸν μου, ὅτι ἔτυχα τέλος πάντων ἀσφαλῆ εὐκαι-
ριαν διὰ νὰ σὲ γράψω. Ἐπεθύμουν νὰ τὸ κάμω ἄλλοθεν πλὴν ἢ τύχη δὲν
τὸ ἠθέλησε. Μ' ὄλον τοῦτο πάλιν ἀπὸ Ἑλληνικὴν γῆν σὲ γράφω, ἀπὸ
τὴν χαριτωμένην, λέγω, νῆσον τῶν φαιάκων, ὅπου, μετὰ πολλὰς πλάνας
καὶ τρικυμίας, εὗρηκα ὀλίγην ἄνεσιν. Τοῦτο μόνον ἔχω κοινὸν μὲ τὸν
ἥρωα τῆς Ὀδυσσεΐας, καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐκεῖνος, ἐπειδὴ εἶχε
πάθει ἀσυνκρίτως περισσότερα, δίκαιον ἦτο νὰ φιλοξενηθῆ ἀπὸ Ναυσι-
κάαν, κτλ. Ἴσως κ' ἐγὼ, ἂν ἔβγαίνα γυμνός, ἤθελα. διωχθῆ μὲ ταῖς
πέτραις, ἢ βαλθῆ εἰς τὴν φυλακὴν. Τί τὰ θέλεις; ὁ ποιητικὸς αἰὼν ἐπέ-
ρασεν ἀπὸ πολλῆς, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας εἶναι πεζότατοι. Μό-
νο οἱ ἀποσταῖται καὶ ἐπαναστᾶται Ἕλληνες ὀμηρίζουν ἀκόμη, καὶ ὁ
Lord Byron κάμνει καλὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς αὐτούς, ὡς μόνος ἐπιτήδειος νὰ
τοὺς ζωγραφίσῃ καὶ ν' ἀνταγωνισθῆ μὲ τὸν πατέρα τῆς ποιήσεως.*

*Μὴ δυνῆθεις νὰ γείνω κλέφτης, ἐφρόντισα νὰ συνάξω τοῦλάχιστον
κλέφτικα τραγούδια. Πλὴν καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἐπέτυχα πολὺ. Σὲ πέμπω
σήμερον μόνον δύο τοιαῦτα, καὶ δύο ἐρωτικά. Ὅσα μετὰ ταῦτα συνα-
θροίσω, θέλω σὲ τὰ στείλῃ προθύμως.*

*Ὁ Κύρ. Σχινᾶς εἶχεν ἀναχωρήσει πρὸ τοῦ νὰ φθάσω. Ἐφύλαξα
τὸ γραμματίον τοῦ Mr. Cousin, καὶ τὸ ἔστειλα πρὸς ἐκεῖνον, ὅταν ἔμα-
θα ποῦ διατρίβει.*

*Ἐλπίζην σφοδρὰ διὰ τὸν θάνατον τῆς ἀξιολόγου φίλης μας, τῆς
ὁποίας τὴν εὐγένειαν καὶ καλοκαγαθίαν δὲν θέλω παύσει νὰ ἐνθυμοῦμαι*

31. «Οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, κατὰ τὰς πρὸς τὴν Γερουσίαν ἐκ-
θέσεις τοῦ Γυίλφορδ», *Ἐστία*, 22 (1886) 686.

32. Institut de France, συλλογὴ Fauriel, φακ. 2327 ἀρ. 332. Πβ. Ἄλ.
Πολίτης, ὅ.π., 56. Δίφυλλο 0,24 × 0,17· ὕδχτόσημο μὲ τὰ γράμματα Ν.Ρ. Τὸ κεί-
μενο στὶς σ. α-β', σ. γ' λευκὴ, σ. δ': στοιχεῖα παραλήπτη: *A Monsieur Monsieur
Fauriel aux soins de Mr. Auguste Thierry à Paris.* Ἰχνη βουλοκεριοῦ. Χρησι-
μοποιήθηκε, ἀποσπασματικά, ἀπὸ τὸν Ibronac, ὅ.π., 125-126.

ἐν ὄσφ ζῶ. Τί κρῖμα τοιαῦτα ὄντα νὰ εἶναι θνητά! . . ἢ τοῦλάχιστον νὰ μὴ ζοῦν διπλὰ ἀπὸ ἐκεῖνα, ὅσα βαρύνουσι ματαίως τὴν γῆν! . . .

Μεγάλην χάσρην θέλεις μὲ κάμει, ἂν εὐκαιρήσης νὰ μὲ φανερώσης τὰ τῆς ὑγείας σου, καὶ ἂν ἐξέδωκες τὰς μεταφράσεις σου, ἢ κἀνὲν ἀπὸ τὰ συγγράμματά σου. Ἐπειδὴ, κατὰ δυστυχίαν, δὲν ἤμπορῶ πλέον νὰ ὠφελοῦμαι ἀπὸ τὴν συνομιλίαν σου, ἐπιθυμῶ νὰ παρηγορηθῶ μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν στοχασμῶν σου.

Ἐγίαινε, ἄριστε φίλε, καὶ ἀγάπα

τὸν σὸν Ν. Πίκκολον
aux soins de Mr. Jerostati

Ἡ ἀνάλαφρα παρουσιασμένη ἐξιστόρηση τῶν περιστατικῶν μᾶς δίνει περισσότερο τὴ διάθεση τοῦ Πίκκολου τὴ στιγμή πού γράφει, παρὰ μιὰ θελημένη μαρτυρία γιὰ τὸ πῶς ἔβλεπε ὁ ἴδιος τὰ πράγματα. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ἤθελε νὰ κάνει λόγο σὲ φιλέλληνα γιὰ δυσάρεστες καταστάσεις. Ἐξὼ ἀπὸ αὐτά, ἄς συγκρατήσουμε τὴν εἰρωνεία γιὰ τὴ στάση τῆς ἐπίσημης Εὐρώπης ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνας («ἀποστάται» κλπ.) καὶ τὰ συμπαθητικὰ λόγια γιὰ τὸν θάνατο τῆς κυρίας Condorcet — ὁ Πίκκολος ἔγραψε καὶ κάποιον ἐπίγραμμα γιὰ τὴν «ἀξιόλογη φίλη», πού δὲν ξέρω νὰ δημοσιεύτηκε νωρίτερα ἀπὸ τὸ 1838, στὰ Φιλομούσου Πάρεργα. Ἀκόμα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ γράμμα πρὸς τὸν —Μιχαήλ, βέβαια— Σχινά. Πραγματικά, δὲν φαίνεται νὰ συναντήθηκαν στὴν Ἑλλάδα οἱ δύο φίλοι³³. ὅσο γιὰ τὸ ἴδιο τὸ γράμμα δὲν μπόρεσα νὰ ἐξιχνιάσω τὴν τύχη του. Ὁ Μιχαήλ Σχινᾶς πάντως εἶχε κάποιες σχέσεις μὲ τὸν Victor Cousin³⁴.

Εἶναι καὶ ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν· τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φοριέλ δὲν μᾶς παρέχει ἐνδείξεις γιὰ νὰ ἐντοπίσουμε αὐτὰ τὰ τέσσερα κείμενα, ἄς προσέξουμε πάντως πῶς ἡ ἐπιτόπια συλλογὴ τραγουδιῶν δὲν ἦταν τόσο ἀπλὴ ὑπόθεση ὅσο τὴ λογάριζε ὁ Πίκκολος ἀπὸ μακριά. Τέλος, μιὰ λεπτομέρεια, ὁ δρόμος πού ἀκολούθησε αὐτὸ τὸ γράμμα. Ὁ Πίκκολος δὲν εὗρισκε, λέει, εὐκόλα «ἀσφαλῆ εὐκαιρίαν». Ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Φοριέλ μαθαίνουμε τὸ πῶς ἔφτασε τὸ γράμμα: «Piccolo», γράφει ἀρχῆς Σεπτέμβρη ὁ Φοριέλ στὴ Mary Clarke, «dont j'ai reçu des nouvel-

33. Γράμμα τοῦ Μιχ. Σχινᾶ πρὸς τὸν Ἀλεξ. Μαυροκορδάτο, 30 Νοεμβρίου 1822, βλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ὅ.π., Α', 346-347.

34. Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Σχινᾶ πρὸς τὸν Cousin, 10 Ἰουλίου 1821, P. K. Enepekides, «Documents et nouvelles lettres inédites d'Ad. Coray», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, 5 (1956) 120-121.

les le lendemain de votre départ [δηλαδή γύρω στις 20 Αυγούστου] par M. Blagre, m'en a envoyé quatre [τραγούδια]³⁵. M. Blagre: δὲν ξέρω τέτοιο πρόσωπο· καὶ κάτι περισσότερο, δὲν συναντῶ στὰ γαλλικὰ λεξικά τέτοιο ὄνομα. Εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουμε κακὴ μεταγραφή ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοῦ ὀνόματος τοῦ M. Blaquiere. Πραγματικὰ ὁ Ed. Blaquiere βρισκόταν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου 1823 στὴν Κέρκυρα, ἀπὸ ὅπου, μέσω τῆς Ἀγκώνας, κατευθύνθηκε στὸ Παρίσι³⁶. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε πὼς αὐτὸς ὁ ἦταν γραμματοκομιστής. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα θέμα· τὸ ἄλλο εἶναι πὼς λίγες μέρες πρὶν ὁ Πίκκολος εἶχε στείλει στὸν Κοραῆ ἕνα γράμμα, μὲ κάποιον ἄλλον προφανῶς ταξιδιώτη³⁷. Δὲν τοῦ ἔλειπε λοιπὸν ἡ ἐπαφή μὲ τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα — ἄλλωστε καὶ ὁ Blaquiere συναντήθηκε μὲ τὸν Κοραῆ— ὅμως ὁ Πίκκολος διάλεξε τὸν Thierry γιὰ νὰ ἐπιδώσει τὸ γράμμα. Μιὰ ἀκόμα ἐνδειξη, ἰσχυρὴ βέβαια, γιὰ τὸ πόσο χαλαροὶ ἦταν οἱ δεσμοὶ τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Φοριέλ.

*
* *

Τὰ μαθήματα τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἔκανε ὁ Πίκκολος στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία εἶχαν ἐπιτυχία, φαίνεται· ὁ Guilford ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν ἐκλογή του: «Διδάσκει μεταφυσικὴν» ἔγραφε στὴν ἐπίσημη ἐκθεση τοῦ 1824, «ἀκολουθῶν τὸ σύστημα τοῦ Dugald Stuart». Ἦκουσα σχεδὸν ὅλας τὰς παραδόσεις του, εὔρον δὲ αὐτὰς σαφεῖς, εἰς γλῶσσαν γλαφυρὰν καὶ καθ' ὀλοκληρίαν ἀπηλλαγμέναν τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων ἀρχῶν, αἵτινες δυστυχῶς εὐκόλως δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς ἐπιστήμην ἀναγκαίαν, ὅσον καὶ λεπτήν»³⁸. Βέβαια ὁ Σκῶτος φιλόσοφος ἐξέφραζε ἀπόψεις ποὺ ταίριαζαν στὴν προοδευτικὴ πανεπιστημιακὴ γενιὰ τοῦ 1820 — ἔγιναν ἄλλωστε γνωστὲς στὸ Παρίσι χάρις στὸν V. Cousin—

35. *Correspondance de Fauriel et de Mary Clarke*, ἐκδ. Ott. de Mohl, Παρίσι 1911, 57-58. Τὸ γράμμα εἶναι ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ τοποθεῖται μὲ ἀσφάλεια στὶς πρῶτες μέρες τοῦ Σεπτέμβρη 1823· βλ. A. Galpin, *Fauriel in Italy*, Ρώμη 1962, 63. Ὁ Galpin ἐπισημαίνει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐκδοτικὲς ἀνεπάρκειες τῆς ἀνθολογημένης ἀλληλογραφίας ποὺ προσφέρει ὁ Ott. de Mohl.

36. Γιὰ τὸ δρομολόγιό του, βλ. Ἀναστ. Τ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, 64.

37. Τὸ γράμμα δὲν σώθηκε· εἶχε φτάσει ὅμως στὶς 15 Ἰουλίου 1823, μαζί μ' ἕνα γράμμα τοῦ Βάμβρα. Βλ. Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Ἀδ. Κοραῆ πρὸς τὴν οἰκογένειαν Πρασσακάκη, Λιψία 1885, 4. Πβ. καὶ Κ.Θ. Δημητράς, *Κοραῆς καὶ Βάμβρας*, Ἀθήνα 1953, 38.

38. Ἐστία, ὁ.π.

αξίζει ωστόσο να προσέξουμε εκείνο το «καθ' ολοκληρίαν ἀπηλλαγμένως».

Όμως ούτε βιογραφοῦμε, ούτε ψυχογραφοῦμε ἐδῶ τὸν Πίκκολο· ἡ παρέκβαση ἔγινε γιὰ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸ ποίημα τοῦ 1822. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὁ Πίκκολος δὲν ρίζωσε στὴν Κέρκυρα. 25 Ἰουνίου 1825 βρίσκεται στὴν Ἀγκόνα, στὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, ὅπου ἔχει φτάσει τουλάχιστον τὸν Ὀκτώβρη τοῦ ἴδιου χρόνου³⁹. Ἐντωμεταξὺ ἔχουν τυπωθεῖ στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Didot τὰ «Κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν» τοῦ Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου (1824), ἔτοιμα ἀπὸ τὸ 1822, ὅπως εἶδαμε, ἀλλὰ καὶ τὰ «Chants populaires de la Grèce moderne» τοῦ Φοριέλ, ὅπου στὴν εἰσαγωγή τους μνημονεύεται καὶ τὸ ὄνομά του. Ἀκόμη εἶχαν στοιχειοθετηθεῖ καὶ τὰ «Ἠθικά διηγήματα τρία, ἦτοι ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη, ἡ Λέσχη τῆς Σουράτης καὶ ἡ Περιήγησις τῆς Σιλεσίας», ποὺ ὁ Πίκκολος τὰ προόριζε γιὰ συμπλήρωμα τοῦ μεγαλύτερου ἀφηγήματος τοῦ Σαιμπιέρρου, ἀλλὰ ποὺ ὁ Διδότος τὰ αὐτονόμησε σὲ χωριστὸ τόμο⁴⁰. Χρειαζόταν λοιπὸν ἕνας καινούριος πρόλογος, καὶ ὁ Πίκκολος

39. Γράμματά του στὸν Ἀσώπιο ἀπὸ 25 Ἰουνίου καὶ 8 Ὀκτωβρίου 1825, βλ. St. Maslev, «Des lettres de N.S. Piccolos et des données sur lui de sources grecques», στὸ N.S. Piccolos, ὁ.π., Σόφια 1968, 437 καὶ 439. Ἡ T. Kirkova, N.S. Piccolos, sa vie et son oeuvre, ὁ.π., 24, σημειώνει πὼς ἦταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1825, δίχως νὰ παραπέμπει κάπου εἰδικά.

40. Ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τῆς Γενναδείου βιβλιοθήκης τοῦ *Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν* (M.G.L. 1038) μαθαίνουμε πὼς ἡ συνολικὴ ἐκδοσὴ τῶν διηγημάτων εἶχε ἀρχίσει νὰ τυπώνεται κιόλας ἀπὸ τὸ 1823. Τὸ ἀντίτυπο αὐτό, παρόμοιο μὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα (πβ. ἀντίτυπο ΕΒΕ, Ν.Φ. 2884) ἔχει ωστόσο ἐπιπλέον ἕνα δίφυλλο: πρόκειται γιὰ τὸν ἀρχικὸ τίτλο τοῦ βιβλίου *I. E. Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου ἠθικά διηγήματα τέσσαρα, τουτέστι, τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν, ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη, ἡ Λέσχη τῆς Σουράτης καὶ ἡ Περιήγησις τῆς Σιλεσίας. Μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ν.Σ. Πικκόλου [...]* Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου. *M DCCC XXIII*, καὶ τὸν ἀνάλογο ψευδοτίτλο. Καὶ πραγματικά, στὸ τέλος τοῦ *Τὰ κατὰ Παῦλον* κλπ., (σ. 206) παρατηροῦμε πὼς σημειώνεται: «Τέλος τῶν κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν»· κανονικὰ λοιπὸν θὰ ἀκολουθοῦσαν ἐδῶ τὰ ὑπόλοιπα διηγήματα. Ὅμως, ἄγνωστο γιὰτί, τὰ πράγματα ἀλλάξαν. Ἀφαιρέθηκε λοιπὸν ἀπὸ τὰ σώματα τὸ δίφυλλο αὐτὸ καὶ στὴ θέση του τυπώθηκε ἕνα καινούριο αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἔγινε γνωστὴ ἡ ἐκδοσὴ. Στὴ πίσω ὄψη μάλιστα τοῦ καινούριου, αὐτοῦ ἐξώφυλλο ἔχουμε τὰ στοιχεῖα: «Γ.Α. ἐσὺθ.», ποὺ ἐπιβεβαιώνει πὼς τὸ ἐξώφυλλο αὐτὸ φτιάχτηκε ὕστερα ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα. Τὰ ἀρχικὰ Γ. Α. δηλώνουν προφανῶς τὸν Γεώργιο Ἀποστολίδη (-Κοσματῆ). Βρισκόταν ἀπὸ τὸ 1823 «εἰς Παρίσια» ἐσπούδασεν τὴν σύνθεσιν τῆς τυπογραφίας εἰς τὸν Διδότον», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ὀνομαστικὸς Κατάλογος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Παρισίου, 1828, ποὺ δημοσίεψε ἡ Ε. Κούκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας*, Ἀθήνα (1978), 398. Ἄς προσέξουμε ἀκόμα πὼς τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ ἀφαιρέθηκε τελικὰ· ἔμεινε ὁμως στὴν ὑπογραφή τοῦ προλόγου.

προέταξε μίαν ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἰάκωβο Ρίζο Νερουλό, χρονολογημένη 25 Μαΐου 1825⁴¹. Ἀμέσως ὕστερα τυπώνεται μὴ «Δήλωσις τοῦ Μεταφραστοῦ» ὅπου συναντᾶμε τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Μὲ πολλήν μου εὐχαρίστησιν ὁμολογῶ ἐδῶ ὅτι εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ ὡς ἔγγιστα ὀρθογραφίαν τῶν Ἀσιανῶν λέξεων εὐτύχησα νὰ ὀδηγηθῶ ἀπὸ τὸν σοφὸν καὶ καλοκάγαθον φίλον μου C. Fauriel, ὅστις τίποτε χρήσιμον δὲν κρίνει ἀνάξιον σπουδῆς, καθὼς τίποτε καλὸν καὶ ὠραῖον δὲν ἀφήνει ἀθεώρητον»⁴².

Εἶναι ἡ πρώτη, ὅσο ξέρω, δημόσια μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Φοριέλ στὸ ἐλληνοφώνο κοινὸ⁴³, καμωμένη μάλιστα ἀπὸ στενὸ συνεργάτη του στὴν ἐκδοσὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ὅμως οὔτε ἐδῶ, ὅπου τὸ πράγμα θὰ ἐρχόταν πολὺ φυσικά, οὔτε ἀλλοῦ πουθενά, δὲν ἔκρινε ὁ Πίκκολος σκόπιμο νὰ κάνει κάποιον λόγο εἴτε γιὰ τὰ ἴδια τὰ τραγούδια, εἴτε, ἔστω, γιὰ νὰ κερδίσει κι αὐτὸς μερίδιο ἀπὸ τὴ δόξα πού εἶχε ἀρχίσει νὰ περιβάλλει, χάρις ἀκριβῶς στὰ ἐλληνικὰ τραγούδια, τὸν σοφὸ καὶ καλοκάγαθο φίλο του. Προτίμησε νὰ μείνει σὲ ἀόριστες γενικότητες, πού μόνον οἱ εἰδήμονες θὰ μπορούσαν νὰ τίς συσχετίσουν — ἂν τὸ ἤθελαν — μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Φοριέλ γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

41. Κυκλοφόρησε λοιπὸν μετὰ τις 25 Μαΐου καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου: Μία κριτικὴ μὲ τὰ ἀρχικά M.S. (Μιχ. Σχιναῖς) στὴ *Revue Encyclopedique* τὸν Ὀκτώβριο 1825, (σσ. 824-826), μᾶς δίνει τὸ δεύτερο αὐτὸ ὄριο.

42. I. E. Βερναρδίνου Σαμπιέρρου, *Ἡθικὰ διηγήματα τρία*, ἦτοι *Ἡ Ἰνδικὴ Καλύβη*, κλπ., Παρίσι 1825, ιβ'. Πβ. καὶ τὴν κλεψίτυπη ἐκδοσὴ τοῦ Κορομηλά, Ἀθήνα 1836, ια'. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀπαλείφεται στὶς ἐπόμενες ἐκδόσεις τοῦ 1841 καὶ τοῦ 1860. (Σημειῶνω ἐδῶ πῶς τὸ ἀντίτυπο τῆς τρίτης ἐκδοσῆς πού βρίσκεται στὴν ΕΒΕ, Ν.Φ. 2886Ε, φέρει τὴν ἐξῆς ἀφιέρωση, τυπωμένη μὲ χρυσὰ γράμματα στὸ μέσα μέρος τῆς στάχωσης: *A Son Altesse Imperiale Monseigneur Le Grand Duc Constantin Nicolaïevitch. etc. etc. etc. Hommage respectueux du Traducteur*. Ὁ Κωνσταντῖνος Νικολάγιεβιτς, δευτερότοκος γιὸς τοῦ Τσάρου Νικόλαου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξανδρου Β', εἶχε ταξιδέψει στὸ Παρίσι τρία χρόνια πρὶν). Ἡ συνεργασία γιὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀσιανῶν λέξεων χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1821-22, μὴ καὶ δλόκληρο τὸ 1825 ὁ Φοριέλ ἔλειπε ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου ἐπέστρεψε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1826· βλ. J. B. Galley, *Claude Fauriel*, St. Etienne 1909, 312. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 βρέθηκαν κάποια στιγμὴ καὶ οἱ δύο στὴν Ἰταλία, ὥστόσο δὲν ξέρομε νὰ συναντήθηκαν. Τὸ δρομολόγιον τοῦ Πίκκολου στὴν Ἰταλία μοῦ εἶναι, ἄλλωστε, ἄγνωστο.

43. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ μνεῖα τοῦ Μουστοξίδη στὸ ἄρθρον του «*Alcune considerazioni sulla presente lingua dei Greci*» στὸ περιοδικὸν τοῦ J. P. Vieusseux, *Antologia*, τὸν Μάρτη τοῦ 1825, καὶ ἀνάτυπο. Αὐτὴ ἡ πραγματεία ἀπέβλεπε ὅμως στὸ ἰταλικὸ κοινὸ· ἐλληνικὰ μεταφράστηκε μόνον τὸ 1851· βλ. Ἀνδρέου τοῦ Μουστοξίδου, *Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς παρούσης ἐλληνικῆς γλώσσης*, μετάφραση Π. Χιώτου, Ζάκυνθος 1851, 30-31.

Ἐδῶ βιάζομαι νὰ σημειώσω, πῶς ὁ Πίκκολος δὲν βρισκόταν σὲ δυσαρμονία μὲ τὸ κλίμα τῆς ἐλληνικῆς λογισοσύνης. Οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε κάποιος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνεργάτες τοῦ Φωριέλ, οὔτε κανένας τρίτος θεώρησε πῶς τὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ παρουσιαστῆι στοὺς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους —τοὺς Ἕλληνας. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὰ δυὸ λόγια τοῦ Γ. Ψύλλα στὴν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1826⁴⁴, κι αὐτὰ πιὸ πολὺ σὰν ὑπεράσπιση τῆς δημοτικῆς διατυπωμένα, μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς γιὰ χρόνια, κανένας δὲν κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ κοινοῦ. Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα⁴⁵, ἄς κρατήσουμε ἀπλὰ καὶ μόνο τὴ στάση τοῦ Πίκκολου. Αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, δὲν ἔμοιαζαν νὰ ἀφοροῦν ἄμεσα στοὺς στόχους ποὺ ἔβαζε ἐκείνη τὴ στιγμή ὁ ἐλληνισμός· οἱ εὐρωπαῖοι βέβαια μπορεῖ νὰ εἶχαν, μέσα στὸν πλούσιο κόσμον τους, τὴ χάρη νὰ μὴν «ἀφήνουν ἀθεώρητον», «τίποτε τίποτε καλὸν καὶ ὠραῖον» —τὰ δικά μας τὰ προβλήματα ἦταν ὅμως πιὸ ἀπτά.

Ἀπὸ τὸ κάποιο κίνημα, τὸ ἀμυδρὸ ὅπωςδὴποτε, ποὺ εἶχε κάπως καλιότερα ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται στὸν ἔξω ἐλληνισμό γύρω ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἀγῶνα μονάχα ὁ Χριστόφορος Φιλητὰς φαίνεται νὰ κράτησε τὸ ἐνδιαφέρον του· κάποια στιγμή λογάρισε νὰ φτάσει ὡς τὴν ἔκδοση. Ὁ Πίκκολος, τὸν ὁποῖο εἶχε ρωτήσει σχετικά, δὲν ἔβρισκε εὐκόλα τὰ πράγματα. Τοῦ ἀποκρίθηκε, μέσω τοῦ Ἀσωπίου, στίς 20 Μαΐου 1826: «Περὶ τοῦ βιβλίου του [τοῦ Φιλητᾶ], δὲν ἠμπόρεσα νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν Διδότον, καθὼς ἐπιθυμεῖ. Τὸ καλύτερον εἶναι νὰ τὸ τυπώσει μὲ ἔξοδά του»⁴⁶, καὶ λίγο ἀργότερα, ἀπευθείας, στίς 9 Ἰουλίου 1826: «Σὲ ἀπεκρίθην ἐν καιρῷ διὰ τοῦ κυρίου Ἀσωπίου εἰς ὅσα λέγεις περὶ ἐκδόσεως τῶν τραγουδιῶν κ.λ.π. Τὸ ἐμπόριον ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὸ τῶν βιβλίων, εἶναι εἰς κρισίμους περιστάσεις. . . Τὸ δὲ ἄλλον εἶναι ὅτι ὁ Φωριέλ ἐσύναξεν πάμπολλα τραγούδια εἰς τὰς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβάς του καὶ ὁ Voutier ἐξέδωκέ τινα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ τοῦ Μεσολογγίου»⁴⁷. Τὸ κλίμα ἀναμφίβολα δὲν ἦταν εὐνοϊκό· ἡ ἔκδοση τοῦ Φωριέλ εἶχε καλύψει, στὴ Γαλλία

44. *Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν*, φύλλο τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1826, καὶ πρόχειρα, Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ Τύπος στὸν Ἀγῶνα*, 1, Ἀθήνα 1970, 265.

45. Γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος, βλ. Ἀλ. Πολίτης, «Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στὴ γραπτὴ νεοελληνικὴ παράδοση», *Σύγχρονα Θέματα* 5 (Καλοκαίρι 1979) 101-108.

46. Βλ. St. Mashev, *Des lettres de N.S. Piccolos . . .*, ὁ.π., Σόφια 1968, 444.

47. Βλ. Πρωτοψάλτης, *Ὁ Ν. Πίκκολος*, ὁ.π., 86.

τουλάχιστον τις ζητήσεις του κοινού⁴⁸. ὅμως κι ὁ Πίκκολος δὲν φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρεται ὁ ἴδιος καὶ τόσο. Ἄς ἐπισημάνουμε ἀκόμα, μιὰ καὶ ἀνοιχτήκαμε πρὸς ἐτούτη τὴν κατεύθυνση, τὴν ὁρολογία: «τραγουδία» τὰ ὀνομάζει πάντοτε, δίχως κανένα προσδιοριστικὸ ἐπίθετο.

* *

Γρήγορα, Ἰανουάριο τοῦ 1827, ἔφυγε καὶ πάλι ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ Πίκκολος, γιὰ τὴν Ἰταλία αὐτὴ τὴ φορά, ὅπου σπούδασε ἱατρικὴ. Στὸ διάστημα 1825 ἕως 1827 δὲν ἔχουμε ρητὴ μνεία ἐπαφῶν του μὲ τὸν Φοριέλ, ὡστόσο κάποιες σχέσεις θὰ ὑπῆρχαν, ἀφοῦ εἶδαμε πὼς ὁ Πίκκολος ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὴ συνέχιση τῆς συλλεκτικῆς προσπάθειας τοῦ Γάλλου. Ἀπὸ τὴν Ἰταλία ὁ Πίκκολος γύρισε στὸ Παρίσι μετὰ τὸν Μάρτη τοῦ 1829, διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς πιά, καὶ τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1830 ἔφυγε γιὰ τὸ Βουκουρέστι, ὅπου ἄσκησε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα ὡς τὸ 1839.

Τὰ λογοτεχνικά του ἐνδιαφέροντα τὰ ἐβλεπε τώρα σὰν πάρεργα. Ὡστόσο, ὅταν ξανάβαλε μπροστὰ ἕναν τόμο μὲ μεταφράσεις καὶ πρωτότυπη ἐργασία, τὰ «Φιλομούσου Πάρεργα», φρόντιζε μὲ ἐπιμέλεια φιλόλογου τις λεπτομέρειες. Τὸ 1835 ζήτησε λοιπὸν ἀπὸ τὸν ἄλλο Γάλλο φίλο του, τὸν Sainte Beuve, κάποιες διευκρινήσεις γιὰ ἕνα ποίημα τοῦ Béranger ποῦ εἶχε μεταφράσει⁴⁹. Ἄλλωστε, μαζὶ ἀκριβῶς μὲ τὸν Sainte Beuve εἶχαν ἐπισκεφεῖ τὸ 1829 τὸν Béranger στὴ φυλακὴ ποῦ βρισκόταν τότε καὶ πάλι. Ὁ Sainte Beuve γιὰ νὰ τὸν διευκολύνει, ἔγραψε στὸν Béranger, θυμίζοντάς του τὴν ἐπίσκεψη ἐκεῖνη, καὶ στὸ γράμμα ἐξέθεσε ἀναλυτικὰ τὰ ὅσα ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ὁ Πίκκολος. Ὁ Béranger, ἀπαντώντας στὸν Sainte Beuve στίς 7 Δεκεμβρίου 1835, σημειώνει: «Ce Monsieur Piccolos n'est-il pas celui qui a mis Fau-riel même de nous donner les chants grecs? J'ai appris à ce sujet

48. Βλ. Ἀλ. Πολίτης, «Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δευτέρη ἐκδοση τῆς συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν», *Μνήμων* 7 (1978) 77-83.

49. J. Bonnerot, *Correspondance de Sainte Beuve*, 1, Παρίσι 1935, 539-540. Γιὰ τὴ φιλία τοῦ Πίκκολου μὲ τὸν Sainte Beuve, βλ. ὁ.π. καὶ τὸ γράμμα τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν V. Cousin 27 Ὀκτ. 1840 στὸ W. Beschewliw, *Dr. N.S. Piccolo als Klassische Philologe*, Σόφια 1941, 22 καθὼς καὶ Sainte Beuve, *Portraits litteraires A'*, Παρίσι χ.χ., 73 καὶ 126. Πβ. καὶ T. Kirikova, *Dr N.S. Piccolos*, *Études et documents*, ὁ.π., Σόφια 1968, 139-154.

des choses qui prouvent combien on se joue de nous, pauvres ignorants»⁵⁰.

Πολύ θα θέλαμε να ξέρουμε βέβαια τί λογής πράγματα είχε μάθει ο Béranger σχετικά με την υπόθεση των δημοτικῶν τραγουδιῶν. Δὲν ἔχω ὅμως τίποτε πληροφορίες οὔτε κἀν ἑμμεσες, ὥστε νὰ στηριχτεῖ, ἔστω, κάποια ὑπόθεση. Ὁ ἴδιος ὁ Béranger δὲν τὰ ἔκρινε φυσικὰ καὶ τόσο ἐνδιαφέροντα ὥστε νὰ τὰ σημειώσῃ, τὸ 1840, ὅταν καταπιανόταν μετὰ τὴν βιογραφία του⁵¹. Ἀκόμα κι αὐτὸ τὸ «qui a mis Fauriel à nous donner les chants grecs» ἐνδέχεται πιὸ πολὺ νὰ ἀπηχεῖ τις στενές σχέσεις πού ἔνωσαν τὸν Φοριέλ μετὰ τὸν Πίγκολο τὴν ἐποχὴ πού ὁ πρῶτος ἀρχίζει τὴν προσπάθειά του, παρὰ νὰ ὑποδηλώνει κάποια κοινὴ τότε πεποιθση.

Οὔτε, ὅσο γνωρίζω, πῆρε συνέχεια ἡ ὑπόθεση αὐτή. Ὁ Πίγκολος γύρισε τὸ 1839 στὸ Παρίσι, ὅπου ἐγκαταστάθηκε πιὰ ὀριστικά. Τὰ ἐνδιαφέροντά του τώρα στράφηκαν σχεδὸν ἀποκλειστικά στὴν ἀρχαία φιλολογία. Μετὰ τὸν Φοριέλ, καθηγητὴ στὴ Σορβὸνῃ ἀπὸ τὸ 1830, δὲν φαίνεται νὰ διατηρεῖ στενές σχέσεις. Θὰ κράτησαν ὅμως κάποια ἐπαφή, γιατί, ὅταν τὸ 1842 ὁ Ed. Grasset, γυρνώντας γιὰ λίγο στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ἀπὸ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ὅπου ζοῦσε ὡς πρόξενος, ἔφερε καὶ τοῦ ἔδειξε κάτι ἐλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὁ Πίγκολος ἔσπευσε, χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσῃ κἀν, νὰ τὰ κοινοποιήσῃ στὸν Φοριέλ⁵². Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα τεκμήριον· τὸ δεύτερον εἶναι κάποια οἰκειότητα πού φαίνεται νὰ ἔχει ὁ Πίγκολος μετὰ τὸν Jules Mohl, στενότερο φίλο τοῦ Φοριέλ, κάποια πιὸ ὕστερα χρόνια. Δίσημα τεκμήρια καὶ τὰ δύο —ἐνδέχεται νὰ δηλώνουν ἀπλῶς κάποια ἀβρότητα, πού ἔχει τις ρίζες της σὲ μιὰ παλιὰ φιλία.

Ἄλλωστε τὸ πρῶτο γράμμα πού ἀνταλλάσῃ ὁ Πίγκολος μετὰ τὸν J. Mohl εἶναι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φοριέλ, καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ ἀφορμὴ του. Ὁ Φοριέλ πέθανε στίς 15 Ἰουλίου 1844· ὁ Πίγκολος ἐνίωσε τὴν ἀνάγκη

50. P. Boiteau, *Correspondance de Béranger*, τ. Γ' Παρίσι χ.χ., 284. Χρωστάω τὴν πολύτιμη αὐτὴ πληροφορία στὴν καλωσύνη τοῦ κ. Φ. Ἑλιοῦ· δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἀντίτυπο τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Béranger σὲ ἀθηναϊκὴ βιβλιοθήκη.

51. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Sainte Beuve κἀνει βέβαια λόγο, βλ. Béranger, *Ma Biographie*, δευτέρη ἔκδοση avec un appendice, Παρίσι 1858, 228-229.

52. Βλ. Ἄλ. Πολίτης, Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ, κλπ, ὁ.π., 75. Γιὰ τὴν ἀλληλογραφία Πίγκολου-Grasset τὸ μόνο πού γνωρίζω εἶναι τὸ γράμμα πού δημοσίεψε σὲ φωτοτυπία ὁ Em. Legrand, *Fac-similés d'écritures Grecques*, Παρίσι 1901, 21-24 [καὶ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Σπανός, Ἀθήνα 1979] καὶ ἡ πληροφορία πῶς ὁ Legrand εἶχε στὰ χέρια του τὴν ἀλληλογραφία αὐτή, ὁ.π., 99.

νὰ νεκρολογήσει τὸν παλιό του φίλο. Καὶ προκειμένου νὰ διευκρινήσει κάποιες λεπτομέρειες στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία, εἰδοποίησε στὶς 5 Αὐγούστου 1844 μὲ ἓνα δελτάριο τὸν Mohl, ζητώντας του νὰ συναντηθοῦν γιὰ μιὰ στιγμὴ — ὁ Πίκολος κατοικοῦσε τότε στὰ προάστεια. Τὰ θέματα πού τὸν ἀπασχολοῦσαν, καθὼς σημείωνε στὸ δελτάριο, ἦταν τρία: «1^ο. Ἄν ὁ μακαρίτης εἶχε προχωρήσει ἀρκετὰ στὴ μελέτη τῆς κινεζικῆς γλώσσας πού εἶχε ἀρχίσει στὰ 1821-22. 2^ο. Ἄν ἡ Revue des Deux Mondes εἶχε δημοσιέψει κιόλας τίποτε, ὥστε νὰ παραπέμψω στὴ παραπομπή πού ὑποσημείωσα. 3^ο. Ἄν δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ γίνεῖ μὲ συνδρομὲς κάποιον μετάλλιο, πού νὰ ἀναπαριστᾷ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φίλου πού θρηνοῦμε»⁵³.

Τέτοιο μετάλλιο δὲν φαίνεται νὰ βγῆκε, ὅπως διαπίστωσε ἡ Τ. Kirkova πού ἐξέδωσε τὸ γράμμα αὐτό. Ἡ Revue des Deux Mondes ἔδωσε ἓνα σύντομο, θερμὸ σημείωμα στὸ τεῦχος τῆς 1ης Αὐγούστου 1844⁵⁴ — ὅπου τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδας παίρνουν ξεχωριστὴ θέση στὸ ἔργο τοῦ Φοριέλ — ὥστε ὁ Πίκολος ἐνδέχεται καὶ νὰ μὴν προλάβαινε νὰ τὸ ἔχει συμβουλευθεῖ. Ὅσο γιὰ τὸ πρῶτο ἐρώτημα, ὁ Mohl δὲν φαίνεται νὰ ἀπάντησε θετικά. Μένει ὡστόσο γιὰ μᾶς ἓνα στοιχεῖο, πὼς μονάχα γιὰ τὴν περίοδο 1821-22 ὁ Πίκολος ἤξερε ἀπὸ κοντὰ τὰ ἰδιωτικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Φοριέλ. Οὔτε νωρίτερα, οὔτε ὅμως κι ἀργότερα.

Στὶς 28 Αὐγούστου 1844, ἡ «Ἐλπίς, ἑφημερὶς τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' Σεπτεμβρίου» φύλλο ἀρ. 165, δημοσίεψε τὸ σημείωμα τοῦ Πίκολου.

5

NEKPOΛOΓIA

Μὲ λύπην μανθάνομεν ἀπὸ τὰς Γαλλικὰς ἐφημερίδας, ὅτι τὴν 3/15 Ἰουλίου ἀπέδωκε τὸ κοινὸν χρέος περὶ τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ σοφὸς Κάρολος Φωριέλ (Charles Fauriel), μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Πανεπιστημίου, τῆς ἐν Φλωρεντία Ἀκαδημίας τῆς Κρούσκας, καὶ καθηγητῆς ξένης Φιλολογίας εἰς τὴν μερίδα τῶν Λόγων τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας.

53. Τὰ γράμματα τοῦ Πίκολου πρὸς τὸν J. Mohl τὰ ἐξέδωσε ἡ Τ. Kirkova «Lettres de v. S. Piccolo adressées à J. Mohl, membre de l'Institut», στὸ *Studia in Honorem Veselini Besevliev*, Σόφια 1978, 126-157.

54. *Revue des Deux Mondes*, 7 (1844) 496.

Ἦτον ὁ μακαρίτης τῷ ὄντι σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὴν εὐφυΐαν, τὴν κριτικὴν δεινότητα, καὶ τὴν παράδοξον πολυμάθειάν του. Ἦξευρεν ἐντελῶς τὰς κυριωτέρας μεταξὺ τῶν ὁμιλουμένων σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπῃ γλωσσῶν μὲ τὰ ἰδιώματα, τὰ ἐπικρατήσαντα κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς εἶχεν ἑξακριβώσει ἀκόμη τὴν Ἀραβικὴν καὶ τὴν ἱερὰν τῶν Ἰνδῶν γλῶσσαν, τὴν πολυγονωτάτην ἐκείνην Σανσκριτῆν. Ἀλλὰ τὸ πολύγλωττον ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸν μόνον ὡς ὄργανον πρὸς ἄμεσον καὶ ἀσφαλεστέραν γνώσιν πραγμάτων. Ἐν ᾧ δὲ ἐσπούδαξεν οὕτω τὰ πράγματα εἰς τὴν πηγὴν των, διέκρινεν ἐν ταύτῳ μὲ δξυτάτην αἴσθησιν τὰ χρήσιμα καὶ τὰ ὠραῖα, καὶ ἀνεκάλυπτε σχέσεις καὶ παραθέσεις ἀξιολόγους, ὅπου ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ δὲν τὰς ἔβλεπον. Ὅσα συνέγραψεν, εἴτε μεγάλα, εἴτε πάροργα, φέρουσι ὅλα τύπον τελειότητος εἰς τὸ εἶδός των, ἦγον ἐμμελεστάτην κρᾶσιν ποικίλης γνώσεως, ἀκριβοῦς ἐρεῦνης, κομψῆς κρίσεως, καὶ φιλοσόφου συνέσεως. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀκόμη φανερωθῆ εἰς τὸν κόσμον μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν πονημάτων του, (διότι εἰς ἄκρον μετριοφρονῶν ἀνέβαλεν ἐπὶ πολὺ), ἐτιμᾶτο κατ' ἀξίαν ἀπὸ τοὺς ἐνδοξοτέρους φιλοσόφους καὶ φιλολόγους μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν του καθὼς πρὶν ἀκόμη διδάξῃ ἐπὶ καθέδρας, εἶχε προτελέσει μὲ τὴν ὁμιλίαν του τινὰς εὐφρεῖς νέους, οἵτινες ἀξιώθησαν ὕστερον λαμπρὰν καὶ δικαίαν φήμην εἰς τὴν πατρίδα των, ἢ μᾶλλον εἰς ὅλα τὰ πεπαιδευμένα γένη, οἷον ὁ μὲν Βίκτωρ Κουσίνοσ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ Ἀβγουστίνος Θιερχῆσ κατὰ τὴν ἱστορίαν. Καὶ τοῦτοι, καὶ ἄλλοι ὄχι ὀλίγοι ὠμολόγησαν ἔπειτα δημοσίᾳ χάριτας πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τοῖς εἶχεν ἀνοίξει νέους δρόμους, ὅπου καὶ τοὺς ὠδήγησεν ἀσφαλῶς μὲ τὴν πολυπειρίαν του*.

Πλὴν δὲν ἦτον μόνον πρὸς τοὺς συμπολίτας εὐόμιλος καὶ μεταδοτικός, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπανταχῶθεν φοιτῶντας εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Γαλλίας σπουδαίους, οἵτινες ἐθαύμαζον ὁμοφώνως τὴν πολυειδῆ σοφίαν του, καὶ τὸ εὐχαρι, τὸ εἰλικρινές καὶ γενναῖον τοῦ ἦθους. Πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας ἔτροφεν ἐξαίρετον ἀγάπην, γνωρίσας ἔκπαλαι τὸν αἰοίδημον Κοραῖν καὶ τὸν φιλόπατριν Ἀλέξανδρον Βασιλείου. Ὅθεν μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου ἐσπούδασεν ἀμέσως νὰ γνωρίσῃ ἐντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, φιλοτιμούμενος νὰ τοὺς δείξῃ ὅποιοι κατ' ἀλήθειαν ἦσαν, καὶ νὰ διεγείρῃ εἰς τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς τὸν ἐνθερμον ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ζῆλον, ἀπὸ τὸν ὅποιον κατεφλέγετο. Δὲν ἔγραψε διατριβὰς ἢ παρακινήσεις γυμνάς, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς τὸ μέσον πίστεις ἀναντιρρήτους καὶ νὰ βάλῃ τρόπον τινὰ ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀναγνώστου τὰ πράγματα αὐτὰ ἢ ἐμψυχα ὄντα λαλοῦντα καὶ κινούμενα· καὶ τοῦτο κατώρθωσε μὲ τὴν

ἔκδοσιν τῶν Δημοτικῶν τῆς νέας Ἑλλάδος τραγουδιῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἔμμουσος ἐπεξεργασία ὁμοῦ μὲ τὴν θαυμαστὴν εἰσαγωγὴν εὐδοκίμησεν εἰς ἄκρον, καὶ διεφημίσθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὅλον τὸν πολιτευμένον κόσμον. Μὲ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἀπέδειξε (πρὸς καταισχύνην τῶν διαβαλλόντων τὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπερασπιζομένων βαρβαρικὴν τυραννίαν σοφιστῶν), ὅτι οἱ σήμερον Ἕλληνες εἶναι ὄντως ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν, κληρονομήσαντες ὄχι μόνον τὴν γλῶσσαν μὲ πάμπολλα ἔθιμα, ὄχι μόνον τὰ ἡρωϊκὰ φρονήματα καὶ τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐφυΐας τῆς διὰ παντὸς θαυμαζομένης εἰς τὰ ἀθάνατα τῶν ἀρχαίων ποιήματα. Ἀκολούθως, ἂν κατὰ τὸ δίκαιον ἀξιόνοτο εὐνομουμένην πολιτείαν, ἔμελλε πάλιν ν' ἀνθήσῃ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ νὰ φέρῃ καρπούς, ὄχι κατὰ μίμησιν τῶν προγονικῶν ἐκτυπωμένους, ἀλλὰ νεοφανεῖς μὲν, ἐπίσης δὲ ὠραίους καὶ ἀξιούς πάντοτε τῆς ἱερᾶς καταγωγῆς των, τόσον εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ τῆς φαντασίας, τῆς ἐπιστήμης, καὶ τέχνης. Τοιαῦτα προμαντεύων ἐκήρυττεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην ὁ σοφὸς ἀνὴρ, καὶ μὲ τὴν πειθῶ τῶν λόγων μετέδιδε τὴν πεποίθησίν του εἰς τοὺς ἀναγνώσκοντας. Ὅτε λοιπὸν μετὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς κινδύνους ἐθιοιάμβευσε τέλος πάντων ἡ Ἑλληνικὴ αὐτονομία (ὡς τερπνὴ ὥρα, διὰ τὴν ὁποίαν ἔχουν νὰ μᾶς ζηλεύσουν οἱ μεταγενέστεροί!), κἀνεῖς δὲν ἐχάρη χαρὰν μεγαλυτέραν, κἀνεῖς δὲν εὐχίθη θεομότερα τὴν στερέωσιν τῆς αὐτονομίας, καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ καλά. Φανταζόμενος πάντοτε τὴν Ἑλλάδα, ἐδιψοῦσε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ γνωρίσῃ μὲ τὴν αὐτοψίαν τὸν ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Ἐν τοσοῦτῳ δὲν ἔπαυε νὰ ζητῇ καὶ νὰ συνάγῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγούδια. Εἶχεν ἤδη αὐξήσει τὴν συλλογὴν του, κ' ἐσκόπευε νὰ κάμῃ δευτέραν ἔκδοσιν, σχεδὸν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ πλουσιωτέραν τῆς πρώτης. Ἀλλ' ὁ θάνατος διέκοψε καὶ τοῦτο τὸ ἔργον καὶ ἄλλα πολλά, εἰς τὰ ὁποῖα κατεγίνετο ὁ φιλόκαλος καὶ φιλόπονος ἀνὴρ, ἐξαιρέτως δὲ τὴν Ἱστορίαν τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, τῆς ὁποίας μόλις τὸ τριτημόριον εἶχε προφθάσει νὰ ἐκφέρῃ διὰ τοῦ τύπου. Ἐλπίζόμενον εἶναι νὰ δοθῶσιν εἰς φῶς ὅσα μέρη κἂν τῆς ἀξιολόγου συγγραφῆς εὐρίσκοντο τελειωμένα κατὰ τὴν μικρὰν τῆς τελευτῆς ὥραν· ἀλλ' ἡ μνήμη τοῦ Φωριέλ καὶ χωρὶς αὐτὰ θέλει διαζήσει, περιλαμπομένη ἀπὸ καθαρὸν καὶ ἀμάραντον κλέος. Ἄν οἱ Ἕλληνες δὲν εὐτύχησαν νὰ τὸν δεξιωθῶσι καὶ νὰ δείξωσι τὴν πρόεπουσαν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, δὲν θέλουν παῦσαι ὅμως νὰ ἐδλογῶσι τὸ ἔνδοξόν ὄνομά του μὲ τὰ ὀνόματα τῶν εἰλικρινῶν καὶ γενναίων τῆς Ἑλλάδος φίλων. Ὅσοι δὲ τὸν ἐγνωρίσαν ἰδιαιτέρως, καὶ ἀπύλαυσαν τὴν φιλίαν του, θέλουν θρηνεῖ τὴν στέρησίν του μὲ πόθον ἀπαρηγόρητον. . . . Ἀριστε καὶ φιλέλλην Φωριέλ, χαῖρε!

* "Όσοι μὴ γνωρίζοντες τὰ συγγράμματα τοῦ Φωριέλ καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Φωριέλ ἐπιθυμοῦν νὰ λάβωιν κάποιαν ἰδέαν αὐτῶν, ἄς ζητήσωιν *Cours de litterature française par Villemain — La revue des Deux Mondes* πολλαχοῦ — *Journal des debats* 23 Juillet 1844 — *La revue indépendante* 25 Juillet κτλ. κτλ.

Ἡ νεκρολογία δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα, ὥστόσο στὴ Γαλλία ὁ συντάκτης δὲν ἔμεινε ἄγνωστος. Ὁ Πίκκολος ἐξάλλου εἶχε φροντίσει νὰ στείλει στὸν Mohl ἕνα φύλλο, μὲ τὴν ἀφιέρωση: «Τῷ σοφῷ καὶ ἀρίστῳ Ἰουλίῳ Μωλίῳ κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ν.Π.»⁵⁵.

Ἡ γλώσσα βέβαια τοῦ κειμένου ἔχει συμπορευθεῖ μὲ τὶς γενικότερες γλωσσικὲς ἐξελίξεις, ὥστόσο ἡ θερμότητα ποὺ ἤθελε νὰ δώσει ὁ Πίκκολος δὲν ἔχει ὅλως διόλου χαθεῖ. Ἡ διάθεση τοῦ συγγραφέα διασώζεται ἀρκετά. Ἐπειτα ἡ προσωπικότητα τοῦ Φωριέλ τονίζεται στὰ σωστά της μέτρα: στὰ ἴδια περίπου πλαίσια θὰ κινηθεῖ λίγο ἀργότερα καὶ ὁ Sainte Beuve στὴν πολὺ διεξοδικότερη βιογράφηση. Θὰ σταθοῦμε λοιπὸν σὲ κάποια πιὸ λεπτομερειακὰ στοιχεῖα.

«Φιλοτιμούμενος νὰ τοὺς δείξῃ ὁποῖοι κατ' ἀλήθειαν ἦσαν». «Ὅχι βέβαια μὲ τὴν ἔννοια «νὰ τοὺς ὑποδείξῃ», παρὰ μ' ἐκείνην τοῦ «νὰ τοὺς φανερώσει». «Ὅμως καὶ πάλι τὸ πόρισμα εἶναι πῶς ἀπὸ τὰ «δημοτικὰ τῆς νέας Ἑλλάδος τραγούδια» προκύπτει — τῶρα πιὰ — ἡ ταυτότητα τῶν Νεοελλήνων. Ἐχουν συντελεστεῖ βασικὲς ἀλλαγὲς ἀπὸ τὰ 1825, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἔκανε λόγο γιὰ τὸν Φωριέλ ὁ Πίκκολος. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι ὑπόθεση ποὺ παίζεται στὰ πεδία τῆς μάχης, ὅπως τότε· ἡ πολιτισμικὴ ταυτότητα εἶναι σπουδαιότερο ὄπλο. Οἱ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς ἔχουν ἐκφραστεῖ ρητὰ καὶ μὲ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα — ἀπαραίτητα λοιπὸν εἶναι ὅσα ἐπιχειρήματα στηρίζουν τὴν ἀντίθετη ἄποψη, κι αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ποὺ τονίζει ὁ Πίκκολος: «οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ὄντως ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν», ἔπειτα ἔρχονται ὅλα τ' ἄλλα. Καὶ στὰ 1844 δὲν εἶναι λίγα αὐτὰ τὰ ἄλλα. Οἱ συνειδήσεις στὴν Ἑλλάδα ἔχουνε πάρει καινούριες τροπές· ἕνας κλασικιστικὸς ρομαντισμὸς πιστεύει πῶς τὸ ἔθνος θὰ προβληθεῖ μὲ ἔργα «κατὰ μίμησιν τῶν προγονικῶν». Ἀκόμα, ἐνῶ ἔχουν περάσει ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση, τὸ «ἑλληνικὸν πνεῦμα» δὲν ἔχει ἀνθῆσει, ὅπως εὐλογα τὸ ἔλπιζαν καὶ ὁ Φωριέλ, καὶ ὁ Πίκκολος καὶ ὅλοι οἱ γνωστοί του, παρὰ ὀλοένα καὶ συρρικνώνεται σὲ ἕνα ἀδιέξοδο: γρήγορα θὰ καταλήξῃ ὀριστικὰ στὸ «ἑλληνο-χριστιανικὸ πνεῦμα».

55. Institut de France, συλλογὴ Fauriel. Δυστυχῶς δὲν βρισκῶ στὶς σημειώσεις μου τὴν ἀκριβῆ παραπομπή.

Ἀπέναντι στὰ καινούρια αὐτὰ φαινόμενα, ὁ Πίκκολος θέλει νὰ ἀντι-παραταχθεῖ. Ἄλλους δρόμους διέβλεπε ὁ διαφωτισμὸς γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, δρόμους ποὺ τώρα ἐγκαταλείπονται. Καὶ μὲ τὰ λόγια τοῦ παλιοῦ Ἰδεολόγου, ὁ Πίκκολος, παλιὸς διαφωτιστὴς κι αὐτὸς, ζητάει μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ τοῦ παρουσιάστηκε, νὰ στερεώσῃ κάπως τὸ ἔδαφος ποὺ νιώθει νὰ ξεγλιστράει.

Ἄς σημειώσουμε πάντως, πῶς τελικά, εἴτε γιὰτὶ προτίμησε τὴν ἐπίδοση στὴν κλασικὴ φιλολογία, εἴτε γιὰ ἄλλους, λιγότερο προσωπικῆς ἐπιλογῆς λόγους, ὁ Πίκκολος εἶναι ἕνας ἀκόμα ἐκπρόσωπος τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ἀποσύρεται ὅσο φουντώνει ὁ ρομαντισμὸς. Παρακολουθεῖ τὰ πράγματα ἀπὸ περιωπῆς, μὲ μιὰ «μετὰ τινος σαρκασμοῦ φιλογέ-νειαν»⁵⁶ ἀνώνυμα δημοσιεύεται, μὴν τὸ ξεχνᾶμε, ἡ νεκρολογία ἐπώ-νυμα ὁ Πίκκολος θὰ ἐμφανιστεῖ καὶ πάλι μόλις τὸ 1860 μὲ μιὰ τρί-τη ἐπανέκδοση τῶν διηγημάτων τοῦ Βερναρδίνου Σαιμπιέρρου· στὸν καινούριον πρόλογο ποὺ θὰ προσθέσει εἶναι ἐκδηλῆ ἡ κάποια πικρία του γιὰ τὴν τροπὴ ποὺ παίρνει ἡ ὅλη κατάσταση στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Τὸ ἔδαφος δὲν ἦταν πρόσφορο πιά γιὰ τοὺς παλιούς μαθητὲς τοῦ Κοραΐ.

Ἀλέξης Πολίτης

56. Ἡ κρίση τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου· βλ. τὸν «Διάλογο Ἀριστόβουλου καὶ Φυγοπατρίδης», στὸ *Ἡ παλαιὰ καὶ Νέα Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1849, 14 ὑποσ. Ὁ-λόκληρος ὁ διάλογος αὐτὸς (μεταξὺ Πίκκολου καὶ Σούτσου στὸ δημοκρατούμενο Παρίσι τοῦ 1848) εἶναι ἐμφαντικὸς τῆς ἐμμονῆς τοῦ Πίκκολου στὴ διαφωτιστι-κὴ καὶ φιλελεύθερη νοοτροπία, ἀλλὰ καὶ τῆς κάποιας ἀπομάκρυνσής του ἀπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς πραγματικότητος.